

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2012

NR 3

2012-08-28

Rhyzelius från Od

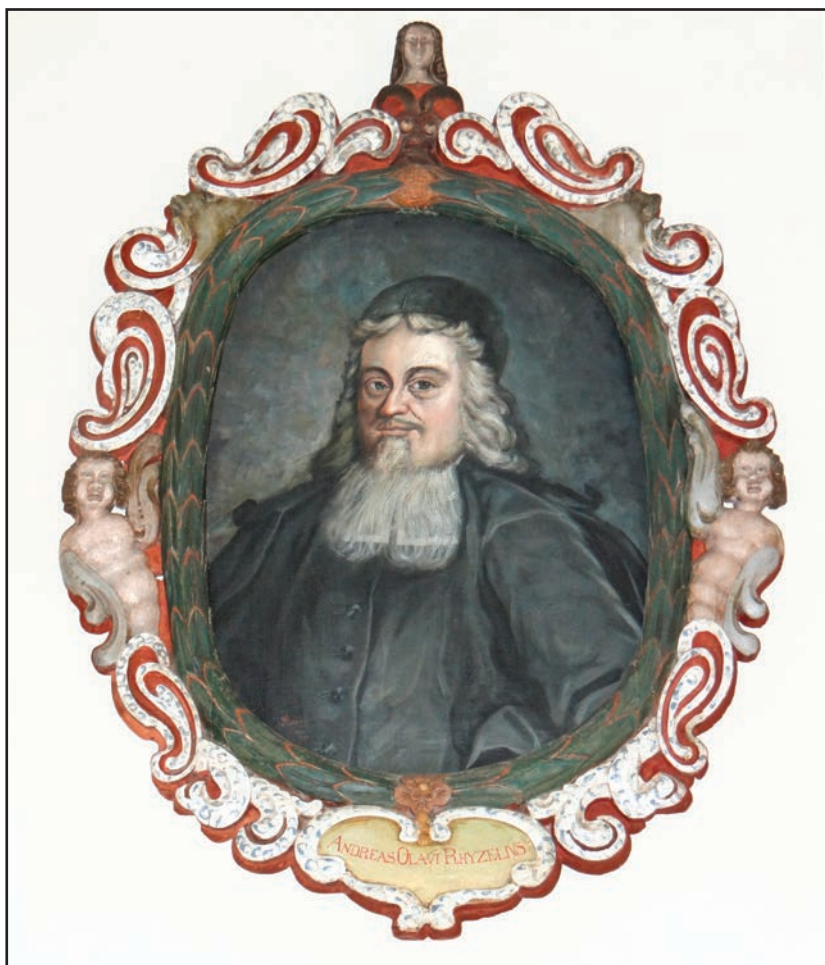

Foto: Sture Björnson

Många är de västgötar som på olika sätt gjort sig ett namn i historieskrivningen. Bland de litterära storheter från vårt landskap återfinns utan tvekan Andreas Olavi Rhyzelius från Od.

Vid Bokmässan i Od den 14–15 juli presenterades bygdens son i ett eminent föredrag hållet av biskop emeritus Lars-Göran Lönnermark. Rhyzelius var född den 4 oktober 1677 i Od, Gäsene härad. Han blev historisk forskare, hovpredikant, professor och slutligen biskop i Linköpings stift 1743–1761.

1713 blev han kallad av Karl XII till hov och drabantpredikant och var även med vid det olycksaliga fälttåget i Norge där han fick vara med om kungens död den 30 november 1718. Han avstod själv från att bli adlad men hans barn kom att bära namnet Odencrants.

En nattvardskalk som han fått av kungen återfinns idag i Ods kyrka och är skänkt dit av Rhyzelius.

Rhyzelius har gjort en stor insats både som historisk och homiletisk forskare men också som latinsk skald.

Som utgivare av *Episcoposcopia suiogothica*, eller *Sticht och Biskopskrönikan* 1752 inleder han ett Herdaminnesarbete som pågår än idag i många stift. Bland övrig utgiven litteratur kan nämnas *Monasteriologia sueogothica* eller *Klosterbeskrifning* 1740, *Sviogothia munita* eller *Historisk förteckning på borgar, fästningar, slott, kungshus och kungsgårdar i Svea och Götha riken* 1744.

En märklig skrift som han utgav var *Brontologia Theologico-Historica* 1721. Boken handlar om *Åske-Dunder/ Blixt och Skott!*

1901 utkom genom Josef Helander *Biskop A O Rhyzelii anteckningar om sitt lefverne*.

Epitafiet ovan är uppsatt i Ods kyrka och är skänkt av Rhyzelius. Nästan exakt samma bild finns som kopparstick och återfinns i *Biskopskrönikan*.

Föreningen för Västgöralitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0511-165 40
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Epost: sven-olof.ask@tele2.se
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Johnny Hagberg, Järpås. 0510-910 16
jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Vice ordf.: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0513-600 29
info@creadiem.se

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0510-53 10 01
annicka.berggren@gotene.se

Skattnästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0511-165 40
sven-olof.ask@tele2.se

Christina Ström, Skarstad. 0512-205 19
vatteljuset@telia.com

Tore Hartung, Mariestad. 0501-187 42
tore.hartung@comhem.se

Ritwa Herjulfsson, Göteborg. 0762-11 40 31
ritwa@herjulfsson.se

Niklas Krantz, Göteborg. 031-44 04 53
b2_gods@hotmail.com

Hans Menzing, Skara. 0511-126 43
hans.menzing@telia.com

Clary Winberg, Trollhättan. 0520-748 19
clary.winberg@vgregion.se

Årsavgift 2012: Enskilda medlemmar 100 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 125 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.

Ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Lennart Asplund, Skara
Martin Bagge, Göteborg
Magnus Hedström, Daretorp
Bengt Holmén, Göteborg
Monica & Arne Johansson, Våring
Thomas Kaiserfeld, Stockholm
Hans Persson, Örebro
Wivi-Ann & Jan Redebratt, Hisings-Kärä
Nina Talbrant, Borås
Ulf Tiborn, Hisings Kärä
Per Trollvik, Trollhättan
Kent Älmegran, Trollhättan

Borås stad i förvandling

Sven H G Lagerström, 2011, 119 s. Pbd. Rikt ill.

Väldigt mycket av det gamla Borås är borta. Staden har ödelagts av brand vid flera tillfällen. Det som fanns kvar och hade byggts upp efter dessa bränder förstördes på 1960-talet av okända grävsopor. Som tur är har det funnits många fotografier som dokumenterat staden och dess byggnader. Flera av dessa fotografier liksom vykort ur Olof Franzons och Lars Lagerströms samlingar har nyttjas för denna bok där man kan se hur en byggnad såg ut och vad som idag finns på dess plats. Vi får följa med bilder hur staden såg ut för 100 år sedan och idag.

Självklart är boken ett måste för alla som är intresserade av den gamla knallestaden.

Johnny Hagberg

Tim G. S. Schröder
Rara Böcker, Handskrifter,
Tryck & Teckningar

Internetantikvariat
www.timschroeder.se
antikvariat@timschroeder.se
Tel: 0709285228

Björngatan 17 A · 553 37 Jönköping
Telefon 036-34 04 70 · 036-418 94
Mobil 070-748 83 25

ÖPPETTIDER

Måndag – Fredag 13.00 – 18.00
Lördag 10.00 – 13.00

Andra tider efter överenskommelse

Ett äldre handmålade bokägarmärke

Bruket att måla sitt ägarmärke direkt på en bokpärm är mycket gammalt. De äldsta svenska är från 1400-talet. De två äldsta av dessa ägarmärken har som ägare, dels lagmannen i Södermanland Nils Erengisleson av Hammarstättens (d. 1440), dels lagmannen i Uppland Bengt Jönsson Oxenstierna (till Eka och Lindö). Som ägarna var lagmän är det också i lagböcker som vi återfinner målningarna. Bildmotivet i båda fallen är heraldiska.

Nils Erengisleson var riddare, riksråd och han var även Hövitsman på Faxeholm och Ringstadaholm. Hans sätesgård var Hammarsta dit han skrev sig senast från 1434. Han dog 1440 på Fällnäs i Sorunda socken. Hans ägarmärke finns i ett exemplar av *Magnus Erikssons landslag*.

Bengt Jönsson Oxenstiernas är målat i en pergamenthandskrift av *Konung Kristoffers landslag*. Han var fader, till den från unionstiden allmänt kände, krigiske ärkebiskopen Jöns Bengtsson Oxenstierna. Han tillhörde 1446 rådet. 1441 dubbades han till riddare av konung Kristoffer av Bayern och blev året därpå "hovmästare". 1448 blev han tillsammans med sin broder Nils Jönsson Oxenstierna riksföreståndare. Upplands lagman var han från år 1440. Boken som bär hans ägarmärke innehåller 72 pergamentblad, av vilka de tre sista är tomma. På andra bladets framsida finns det målade vapnet. Förmodligen är

boken avskriven mellan 1442 men ej senare än 1550, då Bengt Jönsson dog. Vapenbildens storlek är 212 x 145 mm.

Det tredje handmålade exlibriset som jag vill lyfta fram i denna artikel är Bengt Larsson Dufvas från 1620. Utifrån västgötskt intresse är detta det viktigaste då ägaren var född i Västergötland.

Under 1500- och 1600- talet fanns det två åtter med namnet Dufva, den ena i Finland och den andra i Sverige. Den svenska ätten kallas utifrån sin hästrammning *Dufva i Västergötland*. Stamfadern var Lars Håkansson, som ägde Kårtoorp i Kinne-Vedums socken. Han hade två söner, Håkan och Bengt. Båda blev adlade, Håkan 1594 och Bengt 1605. Det finns inte mycket genealogiskt material kring någon av dem än det som Anrep i sina släkttavlor visar på. Bengt lär vara född 1552 och blev hövitsman över Finland 1596. Ståthållare och befallningsman över Benhammars län i Uppland 1610 och senare över Stegeborgs län och avled 1622. Han ligger, enligt Anrep, begravd i Gryts kyrka i Östergötland tillsammans med sin hustru Brita Uggla och sin yngste son (död 1621).

Bengt Larsson Dufvas vapenbild är också målad i en lagbok, *Konung Kristoffers landslag*. Handskriften är från senare hälften av 1500-talet och innehåller 183 blad. Den har ingått i den *Rålambska samlingen* (Fol. 151) och finns idag på Kungliga biblioteket. Enligt Arvid Hedberg är bandet utfört av bokbindaren Nils Olofsson, verksam i Stockholm 1564-1627.

Bokägarmärket är i original 255 x 165 mm. Och återfinns på bakre pärmens insida.

På försättsbladet finns en anteckning av Bengt Larsson:

"1620. Denna Lagbok haffuer jag förärat mine wnnge söner Jahann och Claus Duffor til at öffua sig wtj till Lärdom Wisdom och förståndndt wtj denne Wärdenns ärender och Saker at wärka och glöma det goda sig Gud till ärha och sig till godo Och at fructa för det onnda och därför taga sig till wara att de sinn tidt så måtte slita j denna werdenn at de gudz Barnn måtte Bliffa wtj Himelrike till äffuig tidh det giffue oss alle gudt amenn Benncht Larsson E Hännndt".

12 år efteråt har hans äldste son Johan antecknat:

"Anno 1632 den 25 Januarij Sancti Paulij Daegh Stoegh mitt Brölop på Lestad medh min kiere Hustru Welb. fru Karin Roessen Bielke. Gudh alzmectigh medh sine heliga Englar ware altijdh Tilstedhes at wij må så wandre och leffue Slecht och förwanter till hugnat och gledhie oss medh Kierlek saman leffua och Effter Tette Liffuet become Een Euigh Salighett Amen. Jahan Duffe..."

Johan Dufva blev både amiralslöjtnant och landshövding och avled 1644.

Johnny Hagberg

Referenser:

Nordisk Tidskrift för Bok- och biblioteksväsen 1921 s. 85-89
Carlander, *Svenska bibliotek och ex-libris*, 1902, s.20
Pro novitate, 2, 1914.
J G Anrep, *Svenska adelns ättartaflor* (1858 - 1864)

Släkten De la Gardie styrde och ställde också i Estland

Ägde stora gods, ledde lyckade krig och satt som ståthållare

Pontus De la Gardie 1520-1585

I Lidköpingsbygden är släkten De la Gardie väl känd. Jakob De la Gardie fick Läckö som grevskap och sonen Magnus Gabriel efterträdde sin far. Magnus Gabriel var en stor byggherre och har lämnat efter sig inte bara Läckö och Mariedal utan också bekostat byggen och restaureringar av flera herrgårdar och kyrkor i trakten, det mest påkostade exemplet är Varnhem, där både Jakob och sonen är begravda. Nya staden i Lidköping kan också tacka släkten De la Gardie för att den kommit till och där på torget står Rådhuset som en ståtlig påminnelse om det.

Namnet De la Gardie är också väl känt i Estland, tre generationer av släkten har framgångsrikt verkat där under en stor del av de 150 år som Estland tillhörde Sverige, med svenskt styre, svenska lagar och ett svenskt universitet. Det har satt sina spår i historien. Turister som i dag kommer till Tallin hittar ett modernt varuhus eller snarare galleria som heter De la Gardie och lotsas de runt på en stadsvandring av en ambitiös lokalguide, hamnar de i Tallins ståtliga Domkyrka. Där, till höger om högaltaret, kan de då skymta ett vackert gravmonument av marmor,

Jakob De la Gardie 1583-1652

delvis förgyllt. Under det ligger Pontus De la Gardie begravd, han var den förste i släkten som kom i svensk tjänst, och det är nog han som är mest bekant för Estländarna av i dag.

Pontus var född i Sydfrankrike, skulle bli präst men rymde från klosterskolan och lät sig värvas som soldat. Han var tydligen tapper och tursam för han steg i graderna och förde snart befäl över en egen legohär. Med den kom han i dansk tjänst under det Nordiska sjuårskriget, men under strider vid Varberg blev han 1565 tillfångatagen av svenskarna. Han fick då erbjudandet att byta sida och börja tjäna under den svenske kungen. Utan större betänkligheter accepterade han anbudet och behövde aldrig ångra det. Johan III, den svenske kungen, kom att uppskatta hans tjänster, bevis på det är att han lät De la Gardie äkta hans dotter på sidolinjen, Sofia Gyllenhielm. Kungen använde honom flera gånger som sändebud till Rom, Neapel och Paris; överallt gjorde den svartmuskige, elegante och språkkunnige fransmannen starkt intryck.

Men ryssarnas ideliga attacker mot de svenska besittningarna i Balticum krävde ett försvar och Pontus De la Gardie fick därför lämna diplomatin och sändes till Estland som befälhavare för en svensk armé. Med den vann han flera uppmärksammade segrar över de fruktade ryssarna och kom att bli något av en nationell estnisk idol. Flera hjältesägnar med övernaturliga inslag började snart berättas med honom som huvudperson och därför blev sorgen stor när det blev känt att Pontus drunknat i Narovaflo den 1585. Begravningen ägde rum i Reval, som Tallinn hette då, och det var naturligt att han fick sin grav i Domkyrkan.

Sonen Jakob föddes i Reval, fick en god utbildning i Sverige och gick sedan i sin fars krigiska fotspår. Vid en drabbning i Estland tillfångatogs han dock av polackerna, satt som krigsfånge i flera år men frigavs till slut. Han begav sig då till Holland, där han under ledning av den kände fältherren Morits av Oranien lärde sig militär taktik och strategi, både i praktik och i teori. De kunskaperna förmedlade han sedan till Gustav II Adolf, när han tjänstgjorde som kungens lärare i krigskonsten.

Jakob De la Gardie skickades efter sina holländska läroår till Estland för att försvara landet mot angrepp österifrån. Han vann uppmärksammade segrar i gränstrakterna mot Ryssland, intog Novgorod och ledde en strapatsrik marsch till Moskva, som han erövrade. Tyvärr gjorde hans sammanräfsade legotrupper myteri, varför De la Gardie fick dra sig tillbaka till Estland med bara spillror av sin armé. Han samlade dock raskt ihop en ny och under flera år utkämpades häftiga drabbningar mot ryska trupper. Sverige hade en för avsikt att göra Gustav II Adolfs bror Karl Filip till rysk tsar; dessa storpolitiska planer gick om intet, men freden i Stolbova blev lyckad ur svensk synpunkt och det var mycket De la Gardies förtjänst.

Under de många lyckosamma krigen tog naturligtvis De la Gardie stora krigsbyten; pengar, sobelskinn, guld och silver skeppades över till Sverige i mängder. Detta gjorde att hans förmögenhet växte och till det bidrog också att han fick gods och gårdar i gåva eller förläning av kungen. I Sverige var han greve till Läckö, friherre till Ekholmen, herre till slotten Jakobsdal, Venngarn, Höjentorp, Käggleholm och ägare till många andra gods; han ägde också gruvor och järnbruk i Bergslagen. Inkomster från de svenska godsen och manufakturerna måste ha varit ansevärda. Hans besittningar i Estland var dessutom avsevärda, han ägde stora gods runt hamnarna Hapsal och Pernau, gårdar på öarna Ösel, Dagö och Nuckö och var långa tider förord-

Magnus Gabriel De la Gardie och hustrun Maria Eufrosyne

nad med generös lön som ståthållare över Revals slott och som landshövding över Estland. De la Gardie bedrev också en omfattande handel över Östersjön, han ägde ett tiotal egna fartyg och på dem exporterades pottaska, tjära, spannmål och hampa från Estland och från Sverige importerades järn, salt, sill och kryddor. Jakob De la Gardie måste ha varit bottenlöst rik.

Magnus Gabriel De la Gardie ärvde en sagolik förmögenhet efter sin far, han tog över både grevskap, slott, gods och järnbruk och hans inkomster måste ha varit enorma. Hans ekonomi var dock ständigt i oordning, han hade alldeles för stora utgifter som byggherre, mecenat och konstlärare. I motsats till sin far och farfar var han misslyckad som krigare men som diplomat, riksråd och hovman var han lysande.

Magnus Gabriel levde långa tider i Estland, han var en tid generalguvernör där, blev utnämnd till greve av Arensberg, men tappade intresset för Estland efter ryssarnas anfall och plundringståg 1658. Han insåg då att hans baltiska egendomar var lätta byten för fienden och ägnade därför alltmer tid och intresse åt sina godsintehav i Sverige. Det nu delvis restaurerade slottet i Haapsalu, tio mil från Tallinn, står kvar som ett minne från De la Gardies tid. Där arbetade den duktige byggmästaren Olof Falck, som senare fick flytta över till Sverige för att leda byggverksamheten på Läckö; det är han som i Lidköping gett namn åt ett numera rivet 1600-talshus på Stenportsgatan.

För många Lidköpingsbor ter det sig säkert märkligt att släkten De la Gardie faktiskt har verkat under en längre tid i Estland och gjort större insatser där än i Lidköpingsbygden. I Lidköping är namnet De la Gardie välkänt, men glädjande nog är det idag långtifrån bortglömd på andra sidan Östersjön, trots att närmare 300 år gått sedan Estland var svenskt. Men invånarna där vårdar sin historia och nämner med stolthet namnen Pontus, Jakob och Magnus Gabriel De la Gardie. De har alla på sitt sätt bidragit till landets utveckling.

Tore Hartung

Kärleksfull skildring av tre öar i Medelhavet

Birgitta Rudberg är av gammal västgötsk prästsläkt och hennes böcker återspeglar gärna livet och levernet i Skaraborg. Hon har skrivit om konstnärliga kvinnor från Skövde, dramatiken kring De la Gardies gravkassa i Varnhem, små barns missuppfattning av psalmtexter men också om släktingar som verkat som präster i Skara stift. Men i sin nya bok prövar hon på något nytt. Den heter *Tre öar i Medelhavet* och handlar om Mallorca, Korsika och den okända grekiska ön Tinos. Författarinnan har ingående kunskap om alla, har besökt dem ofta och skildrar dem med stor kärlek. Och det gör hon på ett slags prosaliknande vers, som löper smidigt och ter sig fullt naturligt för läsaren.

Tinos är en av de Kykladiska öarna och befriad från charterturism. Men den besöks årligen av hundratusentals greker som av sann och uppriktig religiositet vallfärdar till ön för att döpa sina barn i basilikan. Författaren skildrar de urgamla ceremonierna med förståelse och utan att på svenskars sätt kalla det vidskeppelse.

Mallorca har Birgitta Rudberg god kunskap om, hon var reseledare på ön under femtiotalet, då turismen var i sin linda. Hon berättar om svenska charterturister som klagar över starkt kaffe, dåliga sångar, oätlig spansk mat och längan efter svensk sill. Det är berättat med humor i form av ett låtsat replikskifte med omöjliga krav från resebyrå till reseledaren och dennes desperata försök att hitta lösningar på resenärernas klagomål.

De vanliga utflyktsmålen på Mallorca, till Drakgrottorna och till Valdemosa, där Frédéric Chopin bodde tillsammans med sin parisiska författarväninna Georg Sand, finns naturligtvis också med i boken. Och aldrig har det av en svensk författare skrivits en så bra skildring av dramatiken på en tjurfäktningsarena som Birgitta Rudberg målar upp.

Korsika har blivit författarens favoritö: "Ty Korsika är obeskrivligt skönt, och Korsikas historia är ofattbar i sin tragik". Skönheten kommer fram i den tågresä tvärs över ön, från Ajaccio till Bastia som erbjuder turisten. Då går färden genom skogar med kastanjer, förbi herdar med får och flockar med vildsvin, snöhöljda berg syns genom kupéfönstret liksom otämjda vattenfall och den svärgenomträngliga buskskog, som på franska heter le maquis.

Resan ger också tillfällen till historiska betraktelser. Krig och grymheter har drabbat korsikanerna, men aldrig har deras frihetslängtan dämpats. Naturligtvis glöms det inte bort att Napoleon är född på ön, men det förklaras också varför han inte är odelat populär där. I söder kan diverse billiga souvenirer inhandlas med kejsarens bild på, men i norr hyllas istället frihetshjälten Pascal Paoli. Han har i staden Corte fått egen staty och där lever ännu det universitet han grundade.

Birgitta Rudbergs bok om de tre öarna ger rika inblickar i deras historia, kultur och natur och kan rent av användas som en originell och nöjsam resehandbok. Till det goda intrycket bidrar många vackra teckningar och fotografier i färg.

Tore Hartung

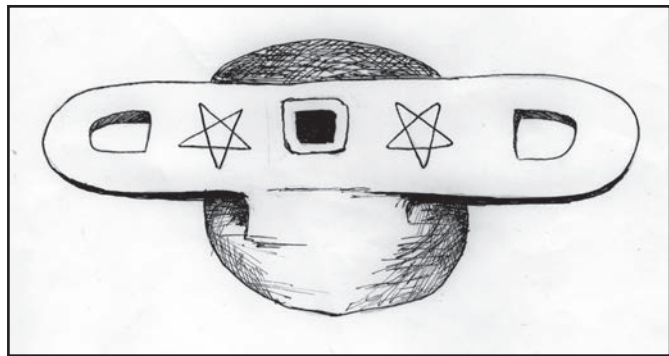
Birgitta Rudberg, **Mina tre Medelhavsöar**. Samba förlag. 131 s Kan köpas via Adlibris eller från författaren direkt, Geijersg 18 C 75226 Uppsala

Smörknuta - den femuddiga stjärnan

Det är spännande att studera äldre bruksföremål i trä eftersom de ofta har något tecken inristat. Samtidigt är sökandet efter symbolernas betydelser på bruksföremål förenat med en rad svårigheter. Både hantverkstecken och ägarmärke placerades ofta i botten på bruksföremålet. Man använde också ofta likadana märken i skyddssyfte som ägarmärke och bomärke, som därför kan vara svåra att skilja från skyddande eller religiösa tecken. Många symboler som använts i det svenska 1800-talets bondesamhälle är idag svåra att tolka utan kunskap om den världsuppfattning och trosföreställningar som fanns då. Det finns ändå några kriterier att ta hjälp av i undersökningen om ett tecken skall uppfattas som en symbol: föremålstypen och brukssammanhanget är viktigt.

Symboler förekommer allra oftast på föremål med anknytning till mat och öl och på mindre skrin som kan ha använts för att rymma personliga dyrgripar. Inskurna symboler förekommer också mycket ofta på objekt som kan sättas i samband med framställning av mjölkprodukter som smör och ost, bryggning av öl och bakning. Men också redskap för jakt och fiske kan vara försedda med symboler. Andra föremål som kan innehålla symboliska tecken är klappträ och mangelbräden. Dessutom kan skyddssymboler återfinnas vid in- och utgångar på hus, exempelvis kyrkor. Syftet var att hindra det onda att ta sig in.

Tecknets placering på föremålet är av intresse. Man bör vara uppmärksam på om det ingår i annan dekor. Föremålets ålder är intressant i sammanhanget. Ju äldre föremål, desto större möjlighet att det finns inskurna symboler. Många träföremål som använts i vardagligt bruk och till fest i bondesamhället har inskurna och målade symboler av olika slag.

Pentagram förekommer påfallande ofta på kvinnors arbetsredskap. Ett pentagram inskuret på en mjölksil från Vänga i Västergötland. Illustration: Linnea Ulfsdotter.

Den femuddiga stjärnan eller pentagrammet förekommer på fästnögåvor av olika slag, ofta på mangelbräden. Det var en viktig gåva från en man till en kvinna. Föremålet fylldes av inskränkningar av både dekorativt och innehållsfyllt slag. Gränsen mellan dekor och innehåll är svår att se, ofta går dessa funktioner in i varandra. Gåvan sammanband givaren med mottagaren. I all kommunikation finns det en avsändare, en mottagare och ett budskap. När symbolik brukas i kommunikation är det avsändaren som utformar symbolen och mottagaren som ser och tolkar den. Avsändaren har en avsikt och ett mål med budskapet.

Pentagrammet har en lång historia. Det kan ha såväl folkligt som religiöst ursprung men ofta går det inte att dra någon snäv gräns mellan folkligt och religiöst i symbolsammanhang på bruksföremål. Symboliken som i många fall använts i skydds-

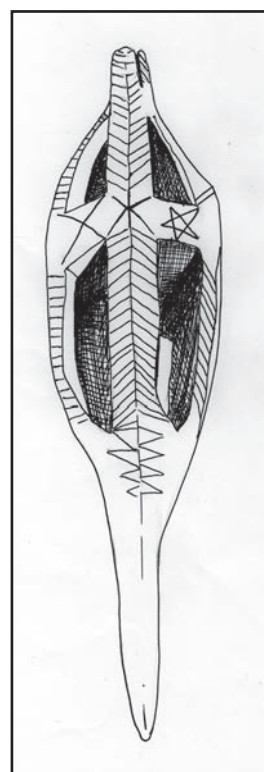
och lyckobringande avsikt kan ses som uttryck för både folklig fromhet och magi. I folkliga föreställningar skiljde man inte alltid på varifrån kraften hämtades, det viktiga var att den var kraftfull att den verkade.

Vissa symboler kan ur historisk synpunkt visa sig ha haft samma innehåll genom tusentals år, andra kan ha ändrat innebörd under årens gång och i skilda miljöer. Jag har i tidigare forskning stött på folkreligiösa uttryck och företeelser som kan sättas i samband med jungfru Maria. Kan det finnas ett samband mellan inskurna pentagram på bruksföremål från 1800-talet och jungfru Maria? Efter reformationen fortsatte människor att åberopa jungfru Maria i mer eller mindre kamouflerad form. Det som under katolsk tid kunde ske i total dager kom stundtals istället att fortleva i hemlighet eller som indirekt symbolik på föremål av sådant slag som var av stor betydelse för ägaren. Många fortsatte att bruka symboler för jungfru Maria av gammal vana. Det hade blivit en tradition eller så ristades symbolen in för att man skulle vara på den säkra sidan. Kanske tänkte man att det ändå inte kunde skada att rista in de skyddande tecknen.

Tydningen av pentagram som en Mariasymbol är relaterad till att pentagrammet kan ses som en uppbyggnad av fem M och fem A som i MA (ria). Pentagrammet har av flera olika forskare tolkats som en Maria-symbol och kallas ibland *Marias sköld*. En annan benämning på pentagrammet är *Jungfru Marie tecken*. Så står det i en gammal handskrift kallad *Cypriani förmaning*, från Wärend i Småland. Pentagrammet kan också läsas som en tredubbling av Mariamonogrammet. Talet fem är ett ontavvärjande tal. *Femudden* är ett annat namn på pentagrammet. Just antalet fem har flera forskare velat förknippa med frälsarens fem sår eller de fem kronbladen i vildrosen, jungfru Marias blomma som blev besungen så som symbol för de fem bokstäverna i hennes namn. Hymnen *Ave Maris stella* framhävde femuddstjärnans helgd där pentagrammet består av begynnelsebokstäverna i hennes namn MA, fem gånger. Det finns således en rad tydliga förbindelser mellan pentagrammet och jungfru Maria. Särskilt tydligt framgår en sådan förbindelse i Västerås kyrka. På porten till kyrkan som är helgad åt jungfru Maria finns i en cirkel vid dörrhålet olika Mariasymboler, till exempel en krona, ett Mariamonogram MA, en fembladig ros och ett pentagram. Symbolens skyddande karaktär förstärks av det faktum att det förekommer en bild av Marias kröning i kung Magnus Erikssons landslag där ett pentagram syns över kröningsframställan.

Pentagrammet har använts som bomärke sedan 1000-talet. De bomärken som längst tycks ha bevarat sin medeltida kyrkligt sanktionerade benämning är sådana som också användes som symboler på kalenderstaverna, som sankt Pers vapen, sankt Hans kors, sankt Olafs ros och Jungfru Marie vapen.

Ett pentagram inskuret på en torock, från Borgstena, i närheten av Borås. Illustration: Linnea Ulfsdotter.

Pentagrammet är ett bra exempel på att en symbol kan ha flera parallella betydelser. Det har under årens lopp tolkats som både Kristus- och Maria-monogram, treenighetssymbol, evighetssymbol samt bomärke. Pentagrammets förbindelse med en kvinnlig sfär understryks av benämningen *smörknuta*. Det var en kvinnlig syssla och färdighet att kärna smör. En annan specifikt kvinnlig sfär där pentagrammet återfinns är på de tidigare nämnda mangelbrädena. En möjlig förklaring till varför man valt att rista in pentagram på sådana specifikt kvinnliga arbetsredskap kan vara att mangelbräden ofta var fästmögåvor, där den tilltänkte fästmannen, genom att rista in särskilda symboler, ville befästa budskap som kärlek, moderskap och skydd för den tilltänkta brukerskan, hans livs utvalda.

Ritwa Herjulfsson

Artikelförfattaren är fil dr i etnologi med intresse för folkliga föreställningar och folklig fromhet..

40 år sedan Beatelundsauktionerna hölls

I år har det gått 40 år sedan de stora bokauktionerna hölls efter ingenjören Sten Westerberg på Beatelund. I fem tryckta kataloger presenterades det som skulle säljas – och det var inte lite! Beatelundssamlingen är nog en av de förnämsta och vackraste som försålts i Sverige. Som samlare var Sten Westerberg kräsen och noggrann. De flesta av böckerna var i originalskick eller bundna av framförallt hovbokbindaren Gustaf Hedberg. Denne

Ett urval praktexemplar från Beatelund

hade lagt ner stör möda och konstskicklighet att framställa ytterst vackra bokband. Ingen möda eller kostnad sparades på banden. Beatelundsauktionens dyraste objekt blev en komplett samling av Moreau d. y:s och Freudenbergs gravyrer från 1775, 1776 och 1783 med illustrationer av seder och moder och dräkter i Frankrike. Priset blev det högsta som betalats på en svensk bokauktion: 78.000 kr.

Sten Westerberg var född 1884 i Uppsala och avled 1956. Han tog efter sin ingenjörsexamen 1907 initiativet att bilda Svenska Jästfabriks AB 1919. Detta blev ett ytterst lönande företag och Westerberg blev helt ekonomiskt oberoende. Med detta följde också att samlingarna kunde växa både i storlek och i kvalitet.

1923 köpte Westerberg in Beatelund på Ingarö som han pietetsfullt restaurerade. Herrgården kom att bli en av landets bäst bevarade anläggningar från den karolinska tiden som gärna visades upp vid olika samlingar eller besök. På Beatelund samlades det bästa av 1700-talet, ett århundrade som Westerberg var ytterst intresserad av.

Som boksamlare var inte hans mål att få en komplett samling utan att den skulle innehålla ett tvärsnitt av det som fanns i de avdelningar som intresserade honom.

I katalog Nr 2 återfinns *Nordiska resor och Topografi* och när det gäller avdelningen Västergötland återfinns 21 nummer, alltså inge stora mängder men ett tvärsnitt av rara och sökta böcker. Här finns, för att nämna några: Dals *Boerosia*, Kalms *Wästgöta och Bahusländska resa* i ett elegant halvfransk band av Hedberg, ett samlingsband med Ljungströms häradsbeskrivningar (inköptes av Västgöta-Bengtsson som var en aktiv inköpare vid dessa auktioner.) Flera av inköpen såldes senare vidare genom Bo Björkdahl och Böckernas hus), Skjöldebrands *Description des Cataractes...* i ett rött saffianband med förgylld rygg, pärmård och inre denteller och i skyddskassett (Hedberg), Stråles *Alingsås manufakturverk* och Tidgrens *Westergöthlands historia och Beskrifning* i ett brunt helskinnband med rik gulddekor på ryggen, titelfält i grönt och rött, pärmårdar och inre denteller och med helt guldsnitt (Hedberg). Vad kostade då de uppräknade västgötaböckerna? Dal stannade på 700 kr, Kalm på 2.200 kr, Ljungström 2.100 kr, Skjöldebrand 1.200 kr, Stråle gick för endast 150 kr och slutligen Tidgren som slutade på 855 kr.

Då den generation som köpte mycket vid Beatelundsauktionerna nu börjar bli till åren så att de börjar avyttra samlingar så kommer en del böcker från Westerbergs samlingar fram till glädje för nya köpare och samlare.

Sten Westerberg brukade både ett vanligt exlibris (i papper och i flera färger och i stamp) men även ett superexlibris (präglings på frampärmen). Inom en ring (ingenjöringsring) återfinns bokstäverna **S B W** vilket syftar på Sten och Brita Westerberg. Detta exlibris tecknade Sten Westerberg 1908.

Johnny Hagberg

Karle av Edsvära

En lagman med kungliga ambitioner

Den västgötske lagmannen Karle levde och verkade under 1100-talets första hälft. Bland personerna i Vidhemsprästens anteckningar, finns få som omtalas med så stor respekt. Där står: *Den elfte (lagmannen) var Karle av Edsvära. Han förvärvade icke jordagods och annan egendom utan fastmer var det hans duglighet, hans sinnesstorhet och hans begåvning, som upphöjde honom till ämbetet. Han sökte med klokhets efter de män, som begingo lagbrott i vårt land. Han straffade envar efter hans gärning. Och sitt land friade han från onda män och skändligheter. Därför nämnes han i kärleksfull hågkomst som en lagens väktare. Och för den skull kallades med fog för lagens väktare. (N. Beckmans översättning)*

Så långt är det inte särskilt konkret men det finns ett antal omständigheter, som man kan tolka som att Karle försökte ta över kungamakten, när Stenkilsätten utslocknade på manssidan. Särskilt om man identifierar honom med jarlen Karl Sunesson, som omtalas i Heimskringla, kan man se konturerna av hans liv. Det finns inget i källorna, som entydigt identifierar Karle med Karl Sunesson. Men eftersom de uppträder vid samma tid, i samma landskap och har samma roll och samma namn så måste det vara en och samma person har många sagt sig. Så sett kan man läsa in en kontinuitet och konsekvens i Karl/Karles agerande.

Karl var sonsons son till den närkingske stormannen Sigtrygg, som omnämns i Heimskringla för att Olav Haraldsson besökte honom vid slutet av 1020-talet. Farfadern hette Ivar och Karls far Sune. Sunes hustru var Astrid Agmundsdotter. Genom henne var Karl befryndad med två av de ledande släkterna i Tröndelag – Ladejarlarna och Arnmödingarna. Redan Sune kallas för en västgötsk storman. Om denne hade etablerat sig i Västergötland genom markköp eller redan hade släkt där, vet vi inget om. Familjen måste hunnit bygga upp ett gott anseende innan Karle kunde få lagmansämbetet.

Vi vet heller inte var Karle bodde och vilka egendomar släkten ägde. En teori är att han bodde i Edsvära kyrkby, men också egendomen Karstorp i samma socken brukar förknippas med Karle. Det finns två Algutstorp i bygden, ett i Edsvära och ett på gränsen mellan Skarstads och Edsvära socknar, som kan ha haft anknytning till hans efterkommande – de båda lagmännen Algot.

Omkring 1125 dog Inge den yngre – kanske förgiftad i Östergötland av Sverker – hans rival om makten. Eftersom han inte hade någon självklar efterträdare blev det en strid om kungamakten. Eftersom nästa kung måste godkännas på tinget hade lagmannen en central roll i kungavalet. Saxo Grammaticus berättar att västgötarna valde Magnus Nielsson (dotterson till Inge den äldre genom Margareta Fredkulla) till kung. Magnus supporters fanns dock inte bara i Västergötland. När han längre fram stred om makten i Danmark följdes han av biskop Henrik från Sigtuna. För en lagman, som själv ville ha makt, måste Magnus ha varit en perfekt kandidat, eftersom denne mestadels vistades i Danmark.

Valet skedde mot svearnas vilja, då dessa ansåg sig ha företrädesrätt vid kungavalet och valde en egen kung. Denne dräptes av västgötarna med motiveringen att han försummat att ordna med gisslan innan han red in i landskapet. Händelserna bör ju inträffat något år efter Inges död dvs under perioden 1125-1130.

I Vidhemsprästens anteckningar står om detta: *Den tionde (kristne kungen) var Ragnvald, bård och stolt. Han red utan gisslan*

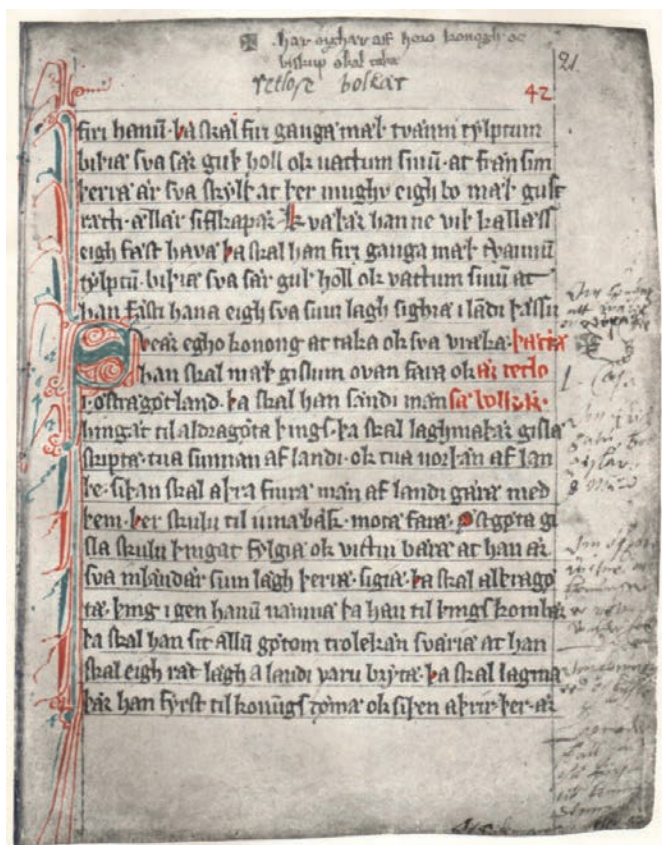
till Karlaepitt och för den vanvördnad han visade alla västgötar fick han en neslig död. Sedan styrdes Västergötland av en god lagman och landets hövdingar och då var alla trogna mot sitt land. I yngre texter har Ragnvald fått tillnamnet Knaphövde, som säkert syftade på hans frisyr eller huvudform. Enligt den prosaiska krönikan från sent 1400-tal hade Ragnvald redan blivit vald till kung i Östergötland.

Om Karles tre närmaste föregångare Törne, Ulf och Azur finns inget minnesvärt noterat i lagmanslängden. Den gode lagmannen, som styrde Västergötland efter Ragnvalds död, kan knappast ha varit någon annan än Karle. Som landskapets ledande man bör Karle ha varit den som organiserade motståndet mot Ragnvald. Redan genom att stödja Magnus måste han ha gjort Ragnvald till sin fiende.

Det är oklart hur Ragnvald dödades. Det finns olika uppgifter. Under pågående ting står det i den latinska översättningen av kungalängden i Uppsalaregistret men i handskriften Cod. D4, troligen gjord i Vadstena, står att bönderna slog ihjäl honom i Gåsamossen (Gårmossen inte långt från tinget i Götala). Olaus Petri säger att Ragnvald dödades på tinget i Skara. Nathanael Beckman kom senare att tänka på det engelska ordet "pit" med betydelsen grop eller gruva. Hans förslag blev då att att Karlaepitt skulle kunna betyda mansgropen och vara en sorts avrättningsplats. Med den tolkningen blir de olika uppgifterna mer förenliga. För en lagman måste ju den önskvärda upplösningen ha varit att få Ragnvald dömd på tinget och avrättad enligt lag.

Det finns ett par omständigheter att fundera över. Varför är Ragnvald med i kungalängden trots att han aldrig blev kung medan västgötarnas valde kung Magnus glöms bort? Och varför slogs han ihjäl till skillnad från andra kungar som vräktes från tronen? Olof Skötkonung, Inge den äldre, Anund från Gårdarike och Hallsten, kunde lämna svearnas ting med livet i behåll och återvända till sina egna domäner efter att ha blivit störtade. Men det var tydligen viktigt att dräpa Ragnvald. Det var lika viktigt att slå fast att han var en lagbrytare så att han togs med i kungalängden fast han aldrig blev kung. Om Ragnvald tillhörde Stenkilsätten – möjligen var han son till Inge den äldre och kanske återkommen från korståg – kunde man räkna med att han skulle ha slagit sig ner i Västergötland om han fått leva och då blivit ett reellt hot mot en politiserande lagmans ställning och liv.

Magnus hade tydligen gjort så litet intryck att man bara kunde glömma bort honom. Han hade anspråk på att få ärva den danska tronen efter sin far Niels och var mycket mer angelägen att hävda dessa än att styra i Västergötland. Han verkar ha uppehållit sig mest i Danmark och stupade år 1134 vid Foteviken tillsammans med biskop Henrik av Sigtuna och Henrik Skadelår gift med Ingrid, dotter till Ragnvald Ingesson. Hans far den danske kungen Nils Svensson dräptes snart efter slaget. Därmed var Karl fri att agera som en självständig härskare i Västergötland. I ett norskt dokument från 1268 berättas att år 1135 kom den norske kungen Harald Gille och kung Karl Sunesson (Karle konong) överens om en gränsdragning mellan rikena. Harald Gille hade hunnit gifta sig med Ragnvald Ingesson dotter Ingrid efter Magnus Nielsens död. För att stärka förbundet avtalades att Karl skulle få Harald Gilles lilla dotter Brigida till äkta. Brigida var född vid mitten på 1130-talet. Med tanke på hennes ålder kan väl inte äktenskapets ha fullbordats

Äldre västgötalagen blad 21

förrän ca 1150. Eftersom vi inte vet, när Karl dog, vet vi inte heller om äktenskapet alls blev av. Avtalet upphörde kanske, då Harald Gille efter att ha regerat i 2 år, blev dräpt 1136 – troligen 32 år gammal. Brigida blev senare gift med Magnus Henriksson, som stupade 1161 och slutligen med jarlen Birger Brosa. Man känner till sju barn i det äktenskapet. Brigida levde fortfarande 1202 när Birger Brosa dog.

Efter Harald Gilles död utmanade Sigurd slembedjåkne och Magnus Blinde Ingrid Ragnvaldsdotter och Harald Gilles två unga söner Sigurd och Inge om makten i Norge. Sedan Ingrid anhängare segrat flydde Magnus Blinde till Götaland och vidare till Danmark. "Den tiden fanns i Götaland jarlen Karl Sunesson, en mäktig och vinningslysten man" står det i Heimskringla. Magnus blinde och hans män sade att Norge lätt kunde erövras om någon mäktig man ville försöka, eftersom landet var utan kung och de ländemän som styrde landet var oense. "Som Karl jarl var sniken efter makt och lätt att intala, samlade han folk och red ner i Viken, där många gingo under honom av rädsla. Så snart Tjostulf Aleson och Amunde hörde detta, gingo de emot honom med det folk de kunde få och hade med sig kung Inge. De mötte jarlen och götarna i öster på Krokaskogen och hade där sin andra strid i vilken Inge segrade. Där föll Karl jarls morbror Munan Agmundson, Många föllo på Krokaskogen och jarlen flydde österut. Inge förföljde dem utom sitt rike och deras färd var mycket neslig." Karl hade alltså stöd av sina tröndska släktingar.

Inges egen roll var mycket liten. Han vara bara ett par år gammal och hade redan under en tidigare strid fått den skada som gav honom tillnamnet krokrygg. Men att föra med dottersonen till Ragnvald Ingesson i striden var kanske ett sätt att politiskt försvaga Karl, som ju försökte ta Stenkilsättens plats.

Snorre Sturlassons omdöme om Karl ju helt motsatt till lagmanslängdens – men de norska kungasagorna är ofta tendentiösa genom att ställa svear och götar i dålig dager. Sagorna var ju skrivna för att tilltala de norska kungarna och deras följare.

Ungefär vid samma tid hade svearna valt Sverker I till kung. Så småningom lyckades han utvidga sin makt. Genom sitt nederlag i Krokaskogen hade Karl säkert förlorat i anseende och makt och därmed också i förmåga att konkurrera med Sverker. Inget finns nedskrivet om honom efter det förlorade slaget.

När biskop Eskil invigde Lunds domkyrka 1145 hade Sverker den äldre tagit makten. Han representerades där av bl.a. ärkebiskopen Odo, biskop Gisle från Linköping, skarabiskopen Ödgrim och Erik jarl kallas dux gothorum alltså götarnas jarl. Erik var jarl på Falster åren 1131–1145. Man kan bara spekulera över om Karl hade trängts undan honom från Västergötland under denna period.

Karls släkt måste blivit en av de dominerande i Västergötland åtminstone under nästan ett sekel. Lagmanslängden berättar att han efterträddes av sin son Algot. "En högmodig och girig man". När Algot lämnade ämbetet var dennes son Sigtrygg för ung att genast kunna ta på sig uppdraget. Medan han växte till sig var först Önder och sedan dennes bror Nagle lagman. Sedan blev Sigtrygg den femtonde lagmannen. Han efterträddes av sin son Algot. Efter Algot följde Eskil lagman ca 1215 och därmed hade Edsväraätten förlorat kontrollen över ämbetet. Därefter finns inga direkta spår av deras efterkommande. Det finns antaganden om släktskap med den fru Sigrid som donerade mark till Varnhems kloster och med den 22: lagmannen Algot Brynolfsson men grunderna till detta är helt spekulativa.

Lumbars hög i Vånga

Håkan L Lindström

Höstens bokauktioner

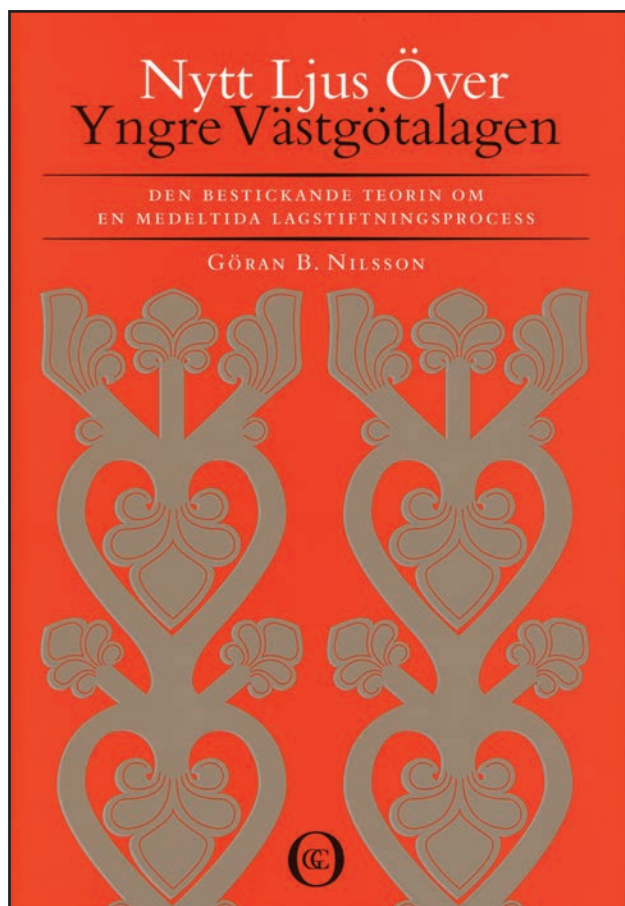
Vår förening har två auktioner i höst. Den första den 6 oktober, och därefter en den 17 november. Båda auktionerna hålls i Församlingshemmet i Vara.

Ovanligt många sällsynta och eftersökta böcker kommer att säljas. Bl a ett flertal av de västgötska dissertationerna från 1700-talet. En myckenhet nordisk kyrkohistoria och arkitektur finns dessutom. Kända verk som Svenskt konstnärslexikon, Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid, samt hela serien Sveriges kyrkor går under klubban.

Auktionskatalogerna sänds automatiskt till de som prenumererat på dessa. Katalogen kan även läsas direkt på vår hemsida, www.vastgotalitteratur.nu

Välkomna till höstens auktioner!

Lagen växte fram i blodig rövarroman

Mellan 1304 och 1319 framstår Sveriges politiska historia som en illa skriven rövarroman, blod och strider inom och utom ett rike, som t o m delades i två 1310, i tre 1315, skriver professor Göran B Nilsson i sin bok om tillkomsten av Yngre Västgötalagen. Under denna minst sagt turbulent tid, inte minst i Västergötland, pågår arbetet med den nya lagen. Bland annat försöker kyrkan flytta fram sina positioner.

Nilsson slår fast att forskarna i sekler missuppfattat en samling noteringar i handskriften B 59 (som innehåller det enda bevarade exemplaret av Äldre Västgötalagen) som utdrag ur Yngre Västgötalagen för att man skall kunna fortsätta att använda den äldre lagen ett tag till med hjälp av dessa kompletteringar. I själva verket är det precis tvärtom.

De bevarade anteckningarna är nog ofta helt enkelt kyrkans förslag till nya lagtexter i förhandlingarna i början av 1300-talet. Ibland har de godtagits, ibland har det skett förändringar, ibland har de förkastats.

Detta är en mycket förenklad framställning särskilt som det finns flera bilagor till handskriften B 59 som ger olika pusselbitar. Det handlar om en maktkamp mellan många olika grupper.

En stor del av tiden från 1305 fram till att hertig Eriks son Magnus antas som ensam kung över Sverige och Norge 1319 upptas av blodiga strider inom kungafamiljen. Ibland verkar den unge kungen Birger Magnusson styras av västgötar, dessemellan ingår vi i ett Västsvenskt rike under hertig Erik. Lagarbetet blir ju inte enklare när hertigen vid ett tillfälle kidnappar den västgötske lagmannen.

Boken är inte direkt lättläst, men man får veta mycket intressant om livet i Västergötland i början av 1300-talet. Så visar det sig att västgötarna ofta är mer jordnära och praktiska än kyrkans folk. Så har kyrkan svårt att få gehör för sina moraliska regler, det verkar som om västgötarna anser att sexlivet i alla fall inte går att styra.

Dessutom träts det om pengar. När biskopen kom för på besök

så blev det dyrt för bönderna. Genom olika noteringar kan vi följa en debatt om hur många i biskopens sällskap som måste bjudas på mjöd, eller om ens biskopen behöver bjudas. Man får ett intryck av att biskopens medföljande klerker kunde vara dyrbart törstiga.

Så jag hoppas att någon med bl a den här boken i ryggen försöker ge en något så när samlad bild av vår västgötska medeltid, som enligt Nilsson är som en illa skriven rövarroman. Böckerna om Arn i all ära, men det är när de slutar som det blir rafflande på allvar här i Skaratrakten.

Hans Menzing

Nytt Ljus Över Yngre Västgötalagen. Den bestickande teorin om en medeltida lagstiftningsprocess. Författare: Göran B Nilsson. Förlag: Rättshistoriskt bibliotek. Cirka 300 sidor. Pris 250:- + ev. porto 39:- Pg 592433-7

BÖCKERNAS HUS

antikvarisk bokhandel, Lars Angshed

öppet: mån-fre 10-18, lörd 9-13

Slingvägen 1
549 31 TIDAN

tel: 0500-470052
mobil. 0737-430293

www.bockernas-hus.se

Kungligt brev stöd för Halna

År 1273 satt kung Valdemar på borgen Gälakvist i Skara och skrev ett brev där folket i Halna by erkändes vara fria att bruka den jord de ärvt efter sina förfäder. Utomstående förbjöds att göra intrång på detta område. Sägner säger att Halnaborna fick detta stöd som tack för att de hjälpt kungen i en strid mot upprorsmän.

Hur det egentligen var med den saken vet vi ju inte, men detta brev av en medeltidskung fick stor betydelse bortåt 500 år senare. Sedan medeltid fanns det skogsområden som ägdes gemensamt av kronan, landskapet, häradet eller socknen. Det var ofta obebyggda områden som egentligen ingen brydde sig om, inte förrän järnhanteringen på allvar krävde stora mängder av skog. Redan i slutet av 1600-talet kom masugnar i Igelbäck och Granvik och så fortsatte industriexpansionen. Plötsligt blev skogen värdefull och föremål för långa och hårda rättsliga strider långt i på 1700-talet.

Den flitigt och oerhört påläste Ingemar Wikenros har studerat striderna kring några skogsområden vid sjön Viken. Framför allt var det olika bruk som försökte lägga under sig värdefulla skogar i närheten. Rik tillgång på ved med korta transportsträckor var förstas mycket värdefullt.

Twisterna går att följa via olika rättsliga protokoll, och där kan man se att kung Valdemars brev används som argument ännu efter nära 500 år.

Boken är försedd med många bra bilder och kartor, och är mycket faktarik trots det lilla formatet.

Hans Menzing

När skogen fick ett värde. Några skogliga tvister runt Viken. Författare: Ingemar Wikenros. Förlag: Eget. 50 sidor med många bilder. Pris 70:- + porto. Beställes genom ingemar.wikenros@telia.com

En Götekonung

Satt häromdagen och bläddrade i en gammal Västgöta-litteratur från 2003. Mina ögon föll på en liten artikel av Hans Menzing med titeln *Hednakung med "stänk"*?. Artikeln fick mig att tänka på ett möte med en person från Timmeletrakten som jag mötte på Ekehagens forntidsby i mitten av 1980-talet. Denna person hade en intressant teori om namnet Olof Skötkonung.

Bilden visar hur runstenen på Ekehagen såg ut vid upptäckten våren 1987. I det naturliga släpljuset syns runorna tydligt på stenens högra sida. Runorna har tolkats som: "...fi reste (den-na) sten ... efter ...». Efter att detta fotografi togs, tog det ytterligare ca 10 år innan stenen återupptäcktes och registrerades.

Under ett par år i mitten av 1980-talet arbetade jag som arkeolog och guide på friluftsmuseet Ekehagens forntidsby i Åsarps socken mellan Ulricehamn och Falköping. Dessa somrar var intensiva för mig som ung arkeolog. Massor av arkeologiska experiment att utföra och mängder av fornminnen att besöka och upptäcka. Här gjorde jag min hitintills enda upptäckt av en runsten. Glädjen av detta nekades mig, då fyndet aldrig rapporterades till Länsstyrelsen eller Riksantikvarieämbetet. Först många år senare återupptäcktes stenen åter av en tjänsteman från ämbetet och blev därmed registrerad. Men det är en annan historia.

Under de somrar jag var på forntidsbyn hade vi olika aktiviteter på kvällarna. Det kunde vara olika teman som elduppgörning med pinnar och stenar, forntida jakt och fallor, forntida matlagning, skinngarvning mm. Men vi hade också föredrag med bl.a. Dag Stålsjö. Till Stålsjös föredrag hade vi endast bjudit in hembygdsföreningens medlemmar, men besöksantalet blev mer än dubbelt så många som antalet medlemmar i föreningen. Vi fick låna bänkar från bygdens frikyrka, och den ärtsoppa vi bjöd på, fick vi i slutet servera i små kaffekoppar. Jag tror att det under dessa år inte fanns någon person i Västergötland som var lika populär som Dag Stålsjö.

Till dessa kvällar hade vi bland annat en grupp återkommande besökare bestående av äldre män med hembygdsforskarambitioner. Det var allt från lokala och försvunna städer, forntida lokalkungar, olika linjer i marken som kunde uppfattas med hjälp av slagruta och flyttblock som låg i linjer. Speciellt populärt var det att forska om forntida småkungar och med hjälp av olika typer av slagrutor, pendlar och "pekare".

En av dessa hembygdsforskare hade funderat mycket på de tidiga kungarnas namn. Han hade förklaringar till de flesta namn, bland annat Kol och Burislev minns jag, tyvärr inte vilka dessa förklaringar var. Men den bästa enligt mitt tycke var förklaringen till namnet Skötkonung, eller Skötekonung som min sagesman fördrog att kalla honom. Han förklarade för mig, som var från den absolut västligaste spetsen av landskapet, att en bonde eller kung från landskapet var västgöte, med uttalet åt hållet väch-sköte. Olof Skötekonung skulle alltså förstås som Olof (Väst-)Götekonung. Förslaget kanske låter lite enkelt och naivt, men jag har bland etablerade forskare hört betydligt märkligare förklaringar till äldre tiders kungars tillnamn, än detta.

Tommy U Andersson
arkeolog

Skara stifts kyrkor i vacker fotobok

Stiftets kyrkor. Fridhems kyrka pryder omslaget till denna bilderbok över stiftets kyrkor.

Skara stifts nyaste kyrka finns i Ledsjö utanför Skara. Den invigdes så sent som 2009 sedan föregångaren förstörts fem år tidigare i en anlagd brand. I stiftet finns annars en rad kyrkor med anor från tidig medeltid, men också överraskande många kyrkor som byggdes på 1900-talet. Inte sällan som en följd av storslagna drömmar om bygdens utveckling.

I en ny vacker bok *Kyrkor i Skara stift* presenterar Sture Björnson stiftets kyrkor i en eller flera bilder samtidigt som Robin Gullbrandsson i en kort med innehållsrik berättar om helgedomen. Utgivare är förstås det flitiga Stiftshistoriska sällskapet i Skara stift med Johnny Hagberg som redaktör för boken.

Även om vi inte är lika flitiga som förr att besöka gudstjänster så är många fortfarande fästade vid sin kyrka, den kyrka vi besökte som barn och kanske döpts och konfirmerats i. Så boken har nog stort värde för många, inte minst som Gullbrandssons texter är märkligt innehållsrika.

Där kan man exempelvis lätt se att Skövde är vår heligaste stad. Vid sidan av stadskyrkan, tillägnad bygdens eget helgon Sankta Helena så finns där en lång rad andra kyrkor och kapell som bär namn efter kristna storheter som Birgitta, Johannes, Lukas, Matteus och Markus. Ändå har jag nog missat någon.

Men där kan man också utläsa att vid sidan av de rätt många kyrkor som har rötter i tidig kristen tid, flera är daterade till början av 1100-talet, så finns där förbluffande många kyrkor som byggts under 1900-talet. Många av dem ganska sent under seklet, vilket kan vara bra att tänka på inför allt prat om att många kyrkor nu blivit överflödiga.

Vad det handlar om är förstås folkomflyttningar. När nya tätorter snabbt vuxit upp har det också växt fram ett behov av kyrka, medan andra kyrkor i avfolkningsbygder förstås står oanvända långa tider.

Och så sent som för tre år sedan invigdes en ny kyrka i Ledsjö där man mycket skickligt och känsligt smält samman en modern kyrkolokal med arvet från den gamla kyrkan.

Hans Menzing

Kyrkor i Skara stift. Redaktör: Johnny Hagberg. Foto: Sture Björnson. Text: Robin Gullbrandsson. Förlag: Skara stiftshistoriska sällskap. 224 sidor med ett myller av färgbilder från stiftets gamla och nya kyrkor. Pris 250:- + ev. porto 39:- Pg 592433-7.

Branden på Brunsbo 1712

Brunsbo enligt en teckning av J. G. Thun 1835.

Fyra gånger i sitt liv fick biskop Jesper Swedberg (1653–1735) vara med om ödesdigra bränder som drabbade honom hårt. Första gången 1702 när Uppsala lades i aska och hans bohag brann upp. Andra gången på Brunsbo biskopssäte 1712 då hans bokkammare brann upp. Tredje gången 1719 när Skara brandhärjades och hans viktiga boktryckeri lades i aska och ytterligare en brand som var på Brunsbo 1730.

Då det i år är 300 år sedan branden på Brunsbo 1712 ska här återges vad biskopen berättar i sin *Lefvernesbeskrifning* kring denna händelse.

THET XXXIII. KAPITLET.

§. 1. Och på thet jag mig af sådana stora förmohner icke förhäfwa skulle, och på thet jag vti spect och aga, samt gudzfruchtan lefwa motte, så kom Gud åter igen med sitt swåra kors, och genom en heftig wådeld på ena halfwa natt fast alt mitt time-liga goda här på orten ifrå mig tog. Hwilken skedde åhr 1712 d. 11. Febr. om ene Söndags natt, tå Brunsbo sätes gård lades i asko. Jag tillika med min kära hustru och barn war afftonen tilförena hemkommen ifrå vår gård Starbo i Westerbergslagen i Dahlarna belägen. Och om samma Söndag hade jag predikat i Åsaka. Wi befalte oss Gudi om afftonen effter wahnligheten med song och böner: och gingo så til hwilo. I midnats tid, tå alle lågo i djup och söt sömn, hörer min saliga hustru ett jemnt Döhn såsom ett susande starckt wäder, hwar vppå hon waknar, och springer ther vp, och får se min bokkammars stå i liusan loga. Ther war om dagen starckt eladtt i en dålig och beswikelig kakelvgn. Och, som jag menar, hafwa torrwäds stickorna, som lågo emellan kakelvgnen och träwäggen fattadt eld.

THET XXXIV. KAPITLET.

§. 1. Vti samma heftiga wådeld, then jag i thet förra Kapitlet begynte tala om, woro doch monga böker ibland hundrade, ge-

nom Gudz besynnerliga försyn, förwahrade, i askonne oskadda igenfundna, Hwilket jag ei må förtiga: som woro;
Calixti Apparatus et Disputationes Thelog.
Biblia Numerata Dorschei.
Joh. Arndz Paradis Lustgård.
Hinkelman om Christi Blods Rening.
Spener von der Weg zum Himmel
Drexellii Salomo et Daniel.
Compendium Hafenrefferi.
Min Catechismi Gudel. Öfning, tv exemplar.
Mine Dödztanckar.
Min Vngdoms Regel och Ålderdoms Spegel.
Min Casserade Psalmbok in 8;vo tryckt hos Burchardi åhr 1694.
tv exemplar.

§. 3. Min *kopparplåt*, ther min bild eller skapnad mig owitterligen snart för fem och fyratijo åhr sedan i Tyskland blef afstucken och mig förährad. Then låg i min bokkammars, ther elden först begyntes och alraheftigast brann, och intet blef reddat, på ett skåp ibland mykit papper och monga böker ofwan och under, som alt blef til asko, at ther war icke en liknelse til som fans igen. Kopparplåten blef intet förtärd af elden, som doch mykit tunn och klen war, som ett litet tunt knifsblad. Then blef icke skadder en gång; när doch en stor kopparkättil, som stod weggen emot i förstufwon full med watn, smältes vp.

§. 12. Samma åhr 1712. wardt Brunsbo gård, som förr gammal och bofellig war, kosteliga och ståtliga vpbyggt

★

Swedberg var ett barn av sin tid. Sin uppfattning om orsaken till branden på Brunsbo hade han helt klar. Den var ett straff från

Gud att han inte skulle förhäva sig och ett sätt att aga biskopen. Överhuvudtaget kunde personliga, liksom landets olyckor i övrigt, förklaras med Guds vrede. Så var exempelvis förlusten vid Poltava ett utslag av Guds vrede för människornas sabbatsbrott. Att människor vanhelgade sabbaten med arbete och brukade svordomar såg Swedberg som ett klart brott mot Guds Majestät och olyckor följde naturligt av detta.

Några böcker återfanns efter branden. Han namnger en del. Bland dem som han återfann och som han även såg som ett gudomligt tecken var hans eget psalmboksförslag från 1694. Boken hade blivit indragen på kunglig befallning då några inflytelserika personer intrigerat mot Swedberg och menat att förslaget innehöll icke renlärliga psalmer. Psalmboksstriden har betecknats som en av de värsta kulturskandalerna i vårt lands historia. Swedberg hade gjort sig omöjlig hos vissa grupper, inte minst genom sin nära förbindelse med kungahuset och gunsten därifrån, och nu tog man chansen att ge tillbaka. Psalmboken drogs in men kom senare att skickas till kolonin Nya Sverige över vilken Swedberg var biskop. Till och med kungen själv uppmanade Swedberg att skicka över psalmböcker då kolonin var i stort behov av både biblar och psalmböcker. När nu denna psalmbok klarar både branden i Uppsala och branden på Brunsbo ser Swedberg det som ett utslag av ett gudomligt ingripande där Gud ger Swedberg rätt i frågan om psalmboken.

Kopparplåten som hittas i askan är också den ett tecken från Gud att han är med Swedberg. Ingen annan förklaring finns att denna lilla plåt annars skulle ha kunnat bevarats från eldens förstörande verkan.

Vad brann upp och vad kunde återfinnas efter branden? Ja biskopen anger själv ett antal böcker i sin *Lefvernesbeskrifning* som hade klarat sig. Hur var det med manuskript till olika böcker som han kom att ge ut senare? Hade biskopen någon form av "backup"? Fanns det avskrifter på annat ställe som gjorde att han exempelvis kunde fortsätta med sitt arbete med Swensk Ordabok? Att från grunden helt börja om och 10 år efteråt kunna presentera detta enorma arbete måste anses som omöjligt.

När jag hade skrivit så här mycket för någon vecka sedan hände det märkliga att hela texten försvann ur datorn. Trots att jag sparat texten på hårddisken var det omöjligt att återfinna den. Var det Swedberg som i sin himmel blev vred på mig att jag ifrågasatte hans förmåga att kunna börja om igen? Eller var det bara en tillfällighet där en händelse ser ut som en tanke? Nu är i alla fall texten sparad med flera kopior och jag hoppas att den ska kunna finnas med i kommande Meddelande.

Johnny Hagberg

Antikvariat Wettern

Göran Midman Hjo

Västgöta- & Vätternlitteratur

Litografiska tryck,

Tersner, J A Berg, G Mellin, Billmarck

Tunnbindaregränd 1 A

544 30 Hjo

www.antikvariatwettern.dinstudio.se

0503-655895, 076-5547970

www.bokborsen.se

Rosersagan och Skara Stadshotell

Med järnvägen i slutet av 1800-talet kom Stadshotellet till Skara, även om det inte hann bli klart till invigningen 18 november 1874. Banketten fick hållas på Stadt i Lidköping. Om Jean och Hilde Roser också kom med järnvägen framgår inte, men med deras ankomst fick hotellet en ny framtid.

Medan många andra Stadshotell försvunnit så har Stadshotellet i Skara blivit ett nav för en omfattande verksamhet. Hilde och Jeans barn har satt Skara på kartan med sin verksamhet, det berättas i boken Rosersagan – om en familj och deras hotell.

Jean Roser kom från Strasbourg, där han tack vare mammas list lyckades undvika att tvingas ut i tyska armén under kriget, Hilde föddes i trakten av Flensburg, och att de, en fransman och en tyska, i skuggan av ett nyss avslutat fruktansvärt krig gifte sig var inte helt populärt i släkten. Men kanske underlättades det av att de träffades i Saltsjöbaden i Sverige.

Småningom kom de att ta över Stadshotellet i Skara, och sedan har stafetten förts vidare av barnen. De är fyra, Heiko som nu driver Kråks vårdshus i Skara, Stig, Bengt och Claudine som ägnar sig åt Stadshotellet och mycket annat.

För inte nog med att detta tidigare rätt sömniga hotell tack vare byggandet av Rosers Lokaler i början av 90-talet förvandlats till ett nöjescentrum, därifrån utgår mängder av verksamheter både nationellt och internationellt.

I boken förekommer en lång rad röster som berättar om hotellets och familjens historia, samt de många olika verksamheterna. Här hittar man Volvo Ocean Race, jobb i flygvapnets tjänst liksom samarbete med en rad storföretag.

En lång rad kändisar berättar om sina minnen från hotellet och familjen Roser, där hittar man namn som Stefan Sauk, Lasse Kronér, Lasse Holm och förstas Bert Karlsson.

Till detta kommer en mängd fotografier från olika evenemang. Så detta är en vacker bok om en verksamhet vars mångsidighet förmodligen inte ens särskilt många Skarabor känner till. Här finns chansen att reparera den bristen.

Hans Menzing

Rosersagan – om en familj och dess hotell. Redaktör: Lars Wigert. Utgivare: Skara stadshotell AB. 107 sidor med massor av bilder.

FLOBY ANTIKVARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

Bert Moberg

Antikvariat

Alltid minst 20.000 böcker i affär och lager.

Sökserveis av böcker.

**Köper böcker, större boksamlingar
samt gamla svenska bykort.**

Korrekt värdering

**Österlånggatan 21, Borås • Tel 033-13 02 50
Öppet: månd-fred 13-18, lörd 10-13**

Skolmuseum i Fristad

En vacker kväll i juni månad 2012 invigdes ett skolmuseum i prästgårdsflygeln i Fristad. Bortemot 60-70 personer hade kommit dit och fick också följa med på en kulturvandring runt området vid Fristads kyrkby, omnämnd redan 1380, då Bo Jonsson Grip bytte bort två gårdar i Fristads kyrkby, Sik och Sölebo och en kvarn mot andra gårdar.

Sockenrådet i Fristad

I Fristadtrakten blev fem församlingar en församling år 2010, och då inrättades sockenråd i de forna socknarna. Från sockenråden utsågs en grupp att ha ansvar för historiska föremål och värna om de olika socknarnas bakgrund och historia. I Fristad har sockenrådet också anordnat två kulturkvällar varje sommar. År 2011 handlade den ena kulturkvällen om Fristad hed, förlägningsplats för Älvsborgs regemente 1797 – 1914 och nu folkhögskola. Även folkhögskolans lantbruksmuseum visades. Den andra kulturkvällen innehöll en kulturhistorisk vandring med Örjan Hill. I år anordnades tillsammans med Fristads Hembygdsföreningen samling i samband med skolmuseets invigning. Ann-Britt Boman berättade om skolans historia i Fristad och ledde en kulturvandring. I augusti anordnas en kyrkogårdsvandring, där gravhällar och gravstenar på Fristads kyrkogård är utgångspunkten för en översikt av hur Fristad utvecklats genom tiderna. Först var det gårdar och byar på höjderna och sedan byggdes kyrkan mitt i byn. När järnvägen kom 1863 placerades järnvägsstationen i utkanten av Fristad Hed, så att knektarna kunde ta tåget till övningsplatsen. På Sumperna mittemot stationen, där ingen velat bo, växte sedan stationssamhället fram.

En skrift om kulturvandringar på Fristads kyrkogård har tagits fram, och man kan där läsa om personer, som hör ihop med bygden. Där finns C.P. Pettersson, som byggde gästgivaregården. Han var gift tre gånger och hade 19 barn, och på gravstenen finns namn på alla sidor. Det finns gravstenar över officerare från Fristad Hed, över hemmansägare och lärare och fabriksidkare. Gravhällar från 1600-talet över släkten Gylta på Påtorp och över Anders Oxehufvud på Uddetorp berättar om den äldre historien liksom gravhällar över prästerna Sven Olavi och Arvid Horn.

Skolmuseets framväxt

Prästgården i Fristad byggdes på 1820-talet på initiativ av fältprosten Anders Bjursten. Då tillkom troligen också prästgårdsflygeln, där det bl.a. har varit spannmålsmagasin, bryggghus och drängkammare. På andra våningen i drängstugan finns fortfarande spannmålsbingar kvar, och bottenlagret hade orsakat röta i golvet.

På prästgårdsvinden stod det några skolbänkar och där fanns också planscher. För en hel del år sedan ville Fristads Hembygdsförening använda den då nerlagda Hedås skola från 1913 som skolmuseum. Så blev dock inte fallet. I stället flyttades föremål upp på prästgårdsvinden. Nu ville dock sockenrådsgruppen använda drängstugan som lokal för ett skolmuseum. Men det var lättare sagt än gjort, för tak och väggar höll på att rasa ned.

Efter reparationen av Tärby kyrka kunde en snickare lägga in ett nytt tak och spika panel på väggarna. Frivillig arbetskraft efterlystes i kyrkans tidning God Jord, vilket resulterade i att fyra personer anmälde sig.

Så småningom kunde vi börja inreda museet. Bänkarna på prästgårdsvinden var blåmålade tvåmansbänkar och hade troligen stått i sockenstugan, som var skollokal i omkring 100 år, från 1830-talet till 1930-talet. I bänkarna fanns gamla räkne- och stavningstabeller. I vissa av räknetalen gäller det att räkna ut åldern på personer födda på 1700-talet, och 1830-talet omnämndes i

andra uppgifter. De gamla måtten och sorterna var frekventa.

Skolmuseet ska visas för skolklasser i höst och förhoppningsvis även i andra sammanhang. Kanske kan man ha gammaldags skoldagar här.

Skolhistoria från Fristad

I Fristad som på andra ställen skulle klockaren lära barnen att läsa och skriva. År 1831 ville sockenstämman få igång en fattigskola i sockenstugan. Inga Catharina von Seth på Påtorp i Fristad hade år 1785 testamenterat pengar till fattiga barns undervisning, Påtorpska testamentet. Petter Andersson anställdes som klockare och lärare och fick en riksdaler i veckan från räntan på detta testamente. Hans bror sade, att fästningsfångarna på Marstrand hade mera betalt. För att höja klockarens status inrättades en bostad för honom med lite tillhörande jord, Klockarebolet, som nu förvaltas av hembygdsföreningen.

År 1842 kom folkskolestadgan om allmän och obligatorisk folkskola för alla barn. En av tillskyndarna var riksdagsmannen Anders Danielsson från Bondarp i Gingri. Han var före sin tid i många frågor. Sockenmännen i Fristad var motståndare eller likgiltiga till skolan, fast den var obligatorisk. En av orsakerna var kanske, att man hade fullt upp med planerna för den nya kyrkan.

År 1846 beslöts om "gemensam och flyttbar skola" Sockenmännen ansökte om dispens från kravet att ha en behörig lärare men man fick avslag. År 1850 anställdes examinerade läraren Per Widell. Han skrev dagbok hela sitt liv, och Bertil Rydin har på grundval av dessa dagboksanteckningar skrivit boken "Per Widell skolmästaren". Widell var en personlighet som pysslade med många olika saker som vaccinationer, åderlätning och bo-uppteckningar, han sydde kläder och drev en handelsbod. En son till honom donerade sin kvarlåtenskap till en fond, Widellska fonden, där avkastningen varje år delas ut till främst studerande ungdom. Från början skulle den mest gå till kvinnor, som under året fött sitt femte eller tionde barn, men det finns inte så många sådana nuförtiden.

År 1862 byggdes den första folkskolan i Fristad. Den rödmålade byggnaden finns fortfarande kvar. Den kallas Musikens Hus och där finns nu musikskolan i Fristad. Ända från regementets tid har musikintresset varit stort i Fristad, och fortfarande har orten egen musikskola.

År 1829 flyttades till nuvarande parkeringsplatsen vid kyrkan ett hus från Åslätt, och det blev sockenstugan. Den låg ut mot nuvarande Gingrivägen. Här fanns småskola, och Emma Johansson var lärarinna här 1886 – 1926, alltså i 40 år. Efter henne kom Tholda Pettersson som lärare i sockenstugan, och på 1930-talet flyttade man till den nybyggda skolan på Majängen vid Skalle.

År 1873 ville skolinspektören Anders Essén, att skolundervisningen i distriktet skulle bedrivas 6 timmar om dagen alla dagar i veckan och i Fristads sockenstuga. Skolrådet upprördes och tillbakavisade kravet på grund av väglängden för barnen, utrymmet i lokalen och undervisningstidens längd. "Ett sådant oklokt förfaringsätt med undervisningen för barn av omkring 7 års ålder skulle tvivelsutan tillintetgöra alla utsikter till utveckling av skolväsendet inom distriktet."

Ett missionshus byggdes på Källås omkring 1879, och där inhystes en småskola för västra delen av socknen. Alexander Johansson var den förste småskolläraren där. Han gick till prostens, skolrådets ordförande, och undrade över möjligheten att bli lärare. Det fick han bli på villkoret att han så småningom gick på seminariet och utbildades sig. Han flyttade snart till Borås, och efter honom kom Ada Aronsson, som sedan följde med den ambulerande småskolan

till NTO-lokalen och Asklanda Östergården, innan hon kom till Hedås nybyggda småskola år 1913. Den lades ner år 1977, och byggnaden som är ganska oförändrad har använts av hemvärnet.

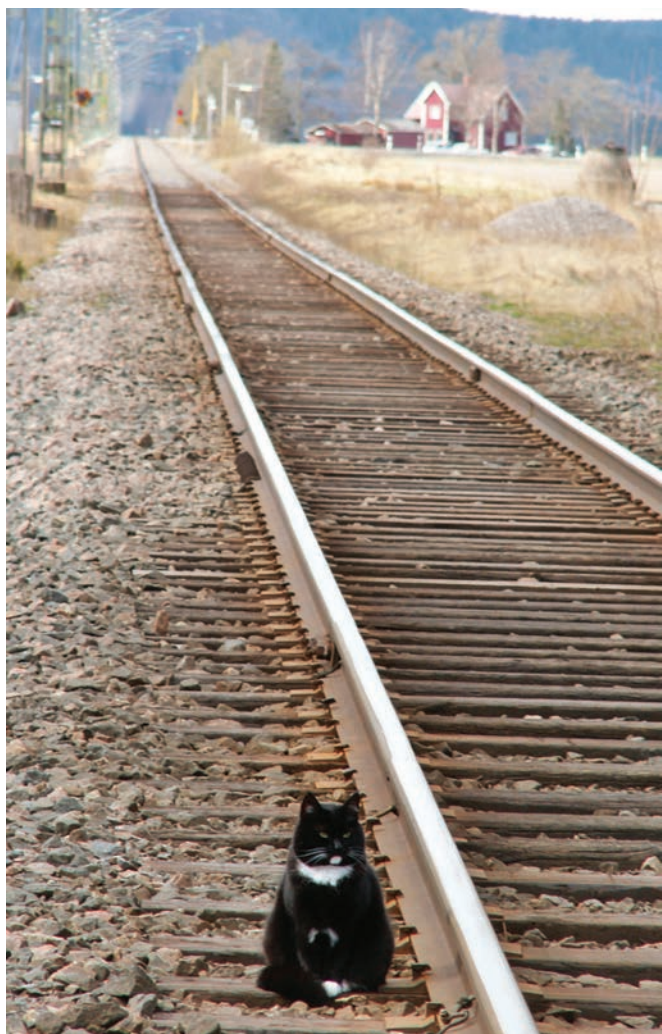
Per Widells efterträdare som lärare i Fristad blev Johan Celander, och andra kända lärare var August Hellstrand, Gustaf Hjelmgren, Gunhild Kjellgren och Nils Windahl.

Nuvarande Gula skolan invigdes 1939 och högstadieskolan kom till 1965. Asklandaskolan byggdes 1972 och revs 2009 och ersattes med en annan skolbyggnad. Men de gamla hundraåriga skolorna, Musikens Hus, tidigare Röda skolan, och Hedås står fortfarande kvar!

Ann-Britt Boman

Var katten är tåget?

Bara en loj katt väntar vid spåren genom Salstad denna varma vårdag. Man skulle kunna tro att den troget väntar på att matte skall komma hem från stan. Men här har inga tåg stannat sedan 1985, och så gammal är inte katten att den kan minnas det.

Var katten är tåget?, tycks den tänka, katten som troget väntar vid banan.

Salstad ute på slätten mellan Hunneberg och Vänern vaknade för 150 år sedan. Då kom järnvägen mellan Herrljunga och Uddevalla, men som så ofta fanns det problem i starten. Personvagnarna byggdes fortfarande nere i Frankrike så första tiden fick passagerarna nöja sig med att åka på öppna vagnar, vilka annars användes för transport av grus och annat gods.

Men populär blev banan. Många reste till Vänersborg för att

handla, och bion i Grästorps ändrade sina tider så att de passade tågen. Tågbiljetten kostade 50 öre och bioentrén 1:50, men då skall sägas att timlönen på torvmossen var bara 1:31.

Här som på så många andra håll växte det upp ett livaktigt samhälle kring stationen. Här fanns speceriaffärer, köttaffär, fiskgrossist, hembageri, kafé, ölhall och två smedjor, varav en följde tidens krav och förvandlades till bilverkstad, berättar den nyutkomna boken **Salstad i gångna tider och nu**.

Det fanns förstas post- och telegrafstation, samt tröskverks- och armaturfabrik. Numera är till och med stationen borta, den revs 1973 men fram till 1985 stannade tågen om man lekte stins själv och vred en "plåstins". Numera trafikerar rentav X2000 banan, men inga tåg stannar längre. Och inte kunde jag se några affärer i samhället, men jag kanske tittade dåligt.

Annars går det att känna igen en del av de finaste husen i Salstad från boken, de står kvar men med annan användning. Fast nog verkar det rofyllt, det är mest bara jag och katten, och den är slöare än jag.

Salstad är ett av otaliga exempel på de samhällen som växte fram kring järnvägarna, fast den verkliga byggboomen kom väl kring sekelskiftet 1900, Salstad var ovanligt tidigt ute. Och medan man på andra håll möjligen kan ana den gamla järnvägsbanken i form av en ovanligt lång och rak gata så finns järnvägen kvar här fortfarande.

Så numera säljs inte ens gåbiljetter vid järnvägen. Sådana fanns nämligen förr, järnvägarna var oftast mycket rakare och snabbare att promenera på till stan eller köpingen (Grästorps). Men vem vågar gå på banan idag så fort som X2000 susar fram.

Numera är det bara min vän katten som verkar vänta på nästa tåg.

Hans Menzing

Salstad i gångna tider och nu. Om Salstads samhälle under 150 år. Utgivare. Salstads lilla byalag. 160 sidor med massor av bilder från tid som flytt.

Artikelnr. 757930

Fotografen Ann-Charlotte Fägerlind, författaren Ann-Kristin Lindh och formgivaren Jonas Lindblad har tidigare samarbetat kring en liknande bok från Halland. Den vann pris som Årets svenska måltidslitteratur 2011.

Här reser de omkring på västgötska småvägar och letar sig fram till rader av intressanta gårdsbutiker och kaféer. De många bilderna är ofta poetiska skildringar av detaljer i form av mat, djur eller odling, medan texten är mer faktainriktad. Där får man möta människorna bakom satsningarna, och ta del av grundregeln som oftast är att allt görs från grunden på lokala råvaror, inte sällan ekologiskt odlade.

Skulle man vilja prova själv finns där även recept på olika favoriträtter från gårdarna.

Boken är vacker, lättläst och ger massor av tips på utflyktsmål, allt presenteras mycket lockande. Men anvisningarna hur man skall hitta rätt kunde ha varit klarare.

Hans Menzing

Antikvariat Tranan
Trumpetvägen 8, 514 32 Tranemo
Tel. 0325-768 46

Det ”förkomna” huvudbaneret över majoren Anders Reuterswärd

I olika sammanhang har huvudbaneret över majoren Anders Reuterswärd ansetts som förlorat för eftervärlden. Enligt uppgift i Riddarhusets stamtavlor, flyttades baneret från Ljunghems kyrka, där han begravdes, vid dess rivning 1872, till Järns kyrka i Småland. Denna uppgift i sin tur har troligen, eller möjligen, varit orsak till att banerets vara, eller inte vara, har förts vidare i andra sammanhang. Av naturliga skäl finns det inte i Järns kyrka, och har förmodligen aldrig funnits där, utan är i dag uppsatt i Järstorps kyrka i samma landskap, cirka 15 km fågelvägen väster ut. Riddarhusets uppgift lutar sig mot ett meddelande från förste kanslisekreteraren V. Reuterswärd, då man sannolikt har förväxlat de båda kyrkornas namn.

Släkten Reuterswärd stamfader var kyrkoherden Andreas Sveninius, död 1645, i Norra Härene socken i Skaraborgs län. Han efterträddes i sin tur som kyrkoherde av sin son Svenio Andrae, 1615 – 1658, som tydligen också tagit namnet Hof, gift 1642 med Maria Otter, dotter av kyrkoherden i Otterstad Lars Otter och Beata Lechander.

Deras son, Anders Hof, föddes 13 mars 1651 i Norra Härene prästgård, och kom sedermera att skriva sig till Ljunghem i Ljunghem socken, Skaraborgs län. Anders Hof började sin karriär i det militära som ryttare vid Västgöta kavalleriregemente 1673. Drabant 1675 samt kornett vid Västgöta kavalleriregemente 1677. Redan 1678 befordrades han till löjtnant vid samma regemente, för att i augusti 1690 adlas med namnet Reuterswärd, introducerad på Riddarhuset 1693 under nr 1210.

Ryttmästare vid Upplands femmänningskavalleriregemente 1703, samt åter som ryttmästare vid Västgöta kavalleriregemente 1708. Majors avsked i april 1711, en hedersbetygelse för sina insatser i fält. Riddarhusstamtavlan förkunnar: *”Han bevistade fältslagen vid Halmstad, Lund, varefter han, enligt adelsbrevet, var en av de ryttare som räddade Carl XI:s liv, och Landskrona på 1670-talet samt slaget vid Hålsingborg 1710, från vilka alla slag han bar nog blodiga segermärken”*.

Han avled 2 november 1714 på sin sätesgård Ljunghem och begravdes i Ljunghems kyrka, där hans huvudbaner ursprungligen

upphängdes. (Som framgår av ovanstående, vid kyrkans nedrivning 1872 flyttat till Järstorps kyrka i Småland, strax nordväst om Jönköping.)

Gift första gången 1678 med Anna Dahl, född 1647, död 1703 och begravd 24 februari 1703, troligen i familjegraven i Ljunghems kyrka. Dotter av prosten och kyrkoherden i Dala pastorat av Skara stift, Erik Christofferson Scarinius och Anna Winge. Gift andra gången 22 april 1706 med Margareta Sofia Prytz, i hennes andra gifte, döpt 1668 (?) 24 september i Rystads församling i Östergötland. Död 1 maj 1731 och begravd 9 samma månad, troligen i familjegraven i Ljunghems kyrka. Dotter av sekreteraren Peter Andersson Prytz, till Distorp i Rystads socken, Östergötlands län, och Anna de Palma.

Major Reuterswärd blev i sitt första gifte svärfar till regementskvartermästaren Mattias Håbro, som 1720 adlades med namnet Reuteracrona och blev stamfader för denna ännu fortlevande släkt. Det var herrskapets tredje dotter Anna Beata, 1699 – 1772, som 1712 gifte sig med Reuteracrona. Regementskvartermästare Reuteracrona dog 4 februari på Ljunghem och begravdes i Ljunghems kyrka, där hans huvudbaner med största sannolikhet sattes upp, vilket vid kyrkans rivning 1872 troligen flyttades till Valtorps kyrka i Skaraborgs län, där det kan ses i dag.

Utöver Anna Beata välsignades herrskapet med ytterligare fyra barn, tre döttrar och en son. Dottern Marta, 1680 – 1747, gift 1705 med majoren Gustaf Silfverswärd, 1665 – 1748, i hans andra gifte. Dottern Maria Elisabet, född 1686, död troligen ogift 1704. Sonen Jakob, född 1689. Kvartermästare vid Upplands tre- och femmänningskavalleriregemente 1703. Kvartermästare vid Östgöta kavalleriregemente. En av konung Carl XII:s drabanter. Död ogift 30 april 1708 vid Novo Solsk i Polen och begravd i Ljunghems kyrka, där hans huvudbaner sattes upp, sedermera, vid kyrkans nedrivning 1872 flyttat till Edhems kyrka, numera Vretens kyrka, enligt meddelande av förste kanslisekreteraren V. Reuterswärd. Dottern Christina, född 1691, död före 1739. Gift 1715 i Torsö socken, Skaraborgs län med regementskvartermästaren Johan Georg Groen, död före 1739.

Utöver en dotter, med för oss okänt namn, hade major Reuterswärd i sitt andra gifte en son, Lorentz Peter, 1708 – 1768, överstes avsked 1767. I sitt första gifte var han gift med Catharina Beata Bagge, sondotter till den för sitt svensktrogna uppträdande mot danskarna i Marstrand 1677 ryktbare kontraktsprosten Fredrik Bagge.

För nutidsmänniskan är nog släktnamnet Reuterswärd kanske mest känt genom konstnären Carl Fredrik Reuterswärd, född 1934, och dennes konstverk *”Non violence”*, en revolver med knut på pipan som är uppställd på flera platser. Bland annat finns den utanför Förenta nationernas högkvarter i New York. Verket tillkom som en omedelbar reaktion efter mordet på vännen John Lennon.

Bengt O Nilsson

Längtan efter sonen vållade 400 dödsfall?

För drygt 300 år sedan infördes reseförbud i Sverige i hopp om att bromsa pestens härjningar. Men den självsvåldige gästgivaren i Torbjörntorp längtade efter sin son som studerade i Uppsala och såg till att han kom hem till julen 1710 trots förbudet. En vecka senare hade fem personer dött i gästgivaregården. Strax intill låg kyrkan som stängdes i hopp om att sjukdomen inte skulle spridas mer.

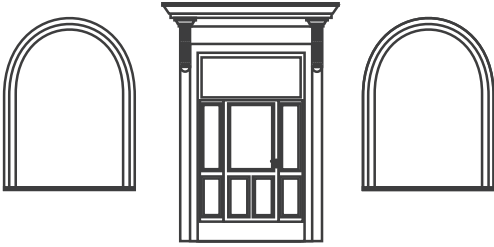
Det är Harald Sälde som i senaste årsskriften Års-Axet, berättar om "digerdödens" härjning i bygden på 1700-talet. Den stora döden drabbas oss inte bara en gång, pesten kom igen gång på gång även om sjukdomen blev lika förödande varje gång. Men försökte alltså införa reseförbud för att minska risken för smittspridning. Dessutom begravdes de pestdöda i sina gångkläder på ett säkert avstånd från bebyggelsen. De dödas sängkläder skulle också grävas ned. I Torbjörntorp stängdes alltså kyrkan, där annars många samlades och kunde sprida smittan. En särskild pestkyrkogård inrättades efter beslut i domkapitlet. Hur många som drabbades i Torbjörntorp framgår inte i artikeln, inte heller om gästgivaren klarade sig trots att han ställt till denna olycka för bygden. Innan sjukdomen ebbade ut efter ett år hade dock omkring 400 personer dött i Falköping och omgivande socknar. Än värre var det i Stockholm där 22 000 av 55 000 dog på ett halvår.

I övrigt handlar skriften mest om trevliga saker som seder och bruk under 1800-talet, men helt lugnt var det förstås inte för vid den här tiden härjade vargen ännu i våra bygder.

Hans Menzing

Års-Axet. Medlemstidning 2011 för Gudhemsbygdens Hembygdsförening. Redaktion: Lars-Erik Kullenwall, Ingvar Blomberg, Margaretha Fridh, Ingemar Fägerlind, Gun-Britt Salomonsson, Rune Wennerholm och Gudrun Wäpling. 84 sidor med många bilder.

MATS REHNSTRÖM
Rara böcker, bibliografi & handskrifter

ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETSREV

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rehnstrom@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrehnstrom.se

Rekordbilligt? Erbjudande till våra medlemmar! Borås stads historia I-III för endast 150:-

Vi erbjuder våra medlemmar möjlighet att förvärva Borås stads historia i 3 delar för det rekordlåga priset 150 kr. Böckerna utgavs av Historiska Media i Lund år 2005, och korades som Årets vackraste västgötabok det året. De tre volymerna omfattar över 1 300 sidor. Författare är Lennart Andersson Palm, Bengt Berglund, Claes Caldenby, Lars Johansson samt Kent Olsson.

Volym 1 har undertitel **Stad och omland fram till 1800-talets mitt**. Volym 2 **Industrins och industrisamhällets framväxt 1860-1920** samt volym 3 **Omstrukturering och anpassning 1920-2000**.

De tre volymerna finns i en rejäl kassett. Totalvikten är 4,5 kilo! Priset är givetvis ett "hämtpris" – ev. porto tillkommer.

Berättelser från det gamla Häggesled

Berättelser från det gamla Häggesled

Karl Karlsson

Karl Karlsson var född i Häggesled den 16 juni 1903 och avled den 5 augusti 1977. Han övertog föräldragården Storegården som han brukade till det att sonen Egon övertog densamma hösten 1965. Karl och Elsa (1909-1999) bosatte sig då på Rasmustorp.

Karl Karlsson var en flitig föreningsmänniska och engagerad i det kommunala och kyrkliga inom Häggesleds socken.

Som hembygdsvetare har han gjort en omfattande uppteckning och inventering av gammal torp- och backstugebebyggelse i Häggesled. Dessa uppteckningar har även blivit uppmärksammade av Riksarkivet som låtit mikrofilma hans samlingar.

Det stora värdet i Karl Karlsson arbete är även de teckningar som åtföljer berättelserna. De flesta av dessa hus och byggnader är rivna. Få, om någon, kan idag berätta om de människor som en gång bodde och levde i dessa miljöer. Genom Karl Karlsson noggranna iakttagelser och intresse för händelser i socknen, blir de nu presenterade berättelserna, ett stycke levande hembygds-historia från Häggesled.

Noterbart är att de senaste uppteckningarna är utförda i början av år 1977, samma år som Karl Karlsson avled. Nu utges de 35 år efter hans död.

Boken omfattar 125 sidor med text och teckningar. Den kan beställas genom Johnny Hagberg 0510-910 16. Pris 150 kr.

ANTIKVARIAT RIDDAREN
Säljer, köper & värderar litteratur

Sveagatan 7
541 44 SKÖVDE
Mobil 0706-747574
Hem/Fax 0511-812 48
timmersdala.interior@telia.com

Mats Bergström
Bokhandlare

Öppettider ring för information

När Axvall flög i luften

Den 9 augusti 1912 förkunnade en omskakande rubrik i NLT att ett krigsmonoplan siktats över Lidköping. Besöket var dock helt fredligt och det berättas i texten att hamnarbetarna hurrat för besökaren. Även i Skara gladdes man sig åt flygande besök medan en lärarinna i en skola utanför Falköping uppmanade eleverna att be inför detta uppror mot Gud och naturlagarna.

Allt handlade alltså om att Västgöta regementes gamla övningsfält vid Axvalls stationssamhälle för hundra år sedan under en tid blev Sveriges första militära flygfält och platsen för rikets allra första krigsflygskola. Detta hundraårsminne är säkert okänt för de flesta men nu rättar Börje Räftegård till den saken.

Att just Axevalla hed blev platsen för flygfältet var nog mest en tillfällighet. Under hösten skulle det hållas en stor fältmanöver i trakten av Falköping och då skulle det finnas flyg på båda de stridande sidorna. Andra stridande sidan hade flyg förlagt till Ljung, men Axevalla var först och Skaratidningen gladdes förstås åt att en av de första fältflygarna i riket var Skarapojke, löjtnant Allan Jungner, son till rektorn för stadens seminarium.

Flygstyrkan blev något originell, dels ett monoplan, dels ett flygplan med ett par vingar som i dag samt ett biplan, med vingar i två våningar. Boken berättar mycket intressant om det svenska militärflygets första trevande steg med åtskilliga missöden. Flygplatsen var långt ifrån idealisk, planen krånglade och flygarna verkade inte heller så helt säkra på jobbet.

Så Börje Räftegård har mycket att berätta, inte minst de många historier som uppstod. Enligt NLT skulle besöket där ha missuppfattats. Många fick för sig att det var en stor hök som hemsökte staden och minst en påstås ha gett sig ut med bössan för att knäppa rovfågeln.

Ett av planen förstördes illa vid ett haveri och fick genomgå månadslånga reparationer. Men enda livsfarliga skadan tycks ha varit på en hund som sprang in i en propeller. Propellern gick sönder framgå det, men jag utgår från att inte hunden mårde särskilt bra den heller. Vi får också ta del av sergenten Eugen Anderssons flygdagbok i avfotograferad version. Stilen är visserligen lättläst men kanske skulle den ha skrivits ut i vanlig text.

Och rent allmänt får väl sägas att det var tur att vi inte tvingades in i det storkrig som väntade om två år, flygplanen verkade fortfarande vara betydligt farligare för sina piloter än för fienden.

Hans Menzing

Det svenska militärflygets debut. Axvall och Redberga 1912. Med sergent Eugen Anderssons flygdagbok. Författare: Börje Räftegård. Förlag: Bokförlaget Norlén & Slottnér. 101 sidor med många gamla härliga bilder. Pris 160:- + ev. porto Pg 59 24 33-7.

Mimers brunn
Arkeologi, Etnologi & Historia i Västra Götaland
Årgång 2 2008 Nummer 1

Vilken succé för vår egen historiska tidning!

Skaffa en egen prenumeration på *Mimers brunn* - arkeologi, etnologi & historia i Västra Götaland

Helårsprenumeration 250:- (6 nr)
Sätt in pengarna på bankgiro 5117-2286
texta namn och adress. För info: vatteljuset@telia.com eller tel. 0512/205 19

Almnäs Bruk

Almnäs Bruk, huvudbyggnaden

Almnäs Bruk i Norra Fågelås, en halvmil söder om Hjo, har anor från 1500-talet med familjerna Bielke, Horn, Ehrensten, von Stackelberg, Sparre, Posse och Dickson som tidigare ägare. Familjen Berglund kan om några år fira 100 år på bruket.

Göran G:son Posse från Vreten, son till Gustaf Mauritz, gifte sig 1885 med Marika Euphrosyne Dickson från Göteborg. Hon var äldsta dottern till grosshandlaren och friherren Oscar Dickson och Marika Julie Dickson, född von Rosen. Oscar Dickson köpte Almnäs för att det nygifta paret Posse skulle kunna bosätta sig där men Oscar och Marika Julie skulle också ha stort intresse och inflytande i Almnäs. Under sin storhetstid hade godset ungefär lika stor markyta som Visingsö. För Marika Euphrosyne blev det en viss omställning från barndomshemmet i Göteborg med centralvärme, vattenklosett och all den rörelse som finns i en stad. Hjälp i hushållet fanns i alla fall. 15 personer var anställda för att hjälpa till med hem och familj. Sedan tillkom all den personal, med sina familjer, som behövdes för att driva godset med djur och odlingarna. Kontakt utanför godset saknades inte. Man umgicks med släkten och andra grevar och baroner. 36 personer på middag var inte ovanligt. Ibland fick man besök även av de kungliga, som t ex Prins Carl med Ingeborg på rundresa 1902. Prinsen av Wales, sedermera Edward VII, gästade också Almnäs.

Margaretha Posse var ett av sju syskon som föddes på Almnäs mellan 1886 och 1901. Margaretha skrev några år före sin död en bok om sin barndomstid "Herrgårdsliv vid Vättern" (Wahlström & Widstrand 1955, 231 sidor). I boken får man följa en lycklig barndom men med ganska sträng uppfostran. Föräldrarna älskade sina barn men var mycket rädda att de skulle hamna i fel sällskap så skolundervisning hemma var att föredra. Marika Euphrosyne var mycket religiös och tyckte inte om när barnen ville spela spel och teater. Sent skulle barnen få bjuda in till baler med dans på Almnäs. Sång och musik var välkommet men att Margaretha skulle avancera till högre studier i orgelspel stördes bland annat av att det skulle kräva en flytt till Stockholm och det var för nära en, av föräldrarna önskad, beundrare från Uppsala. Alltså avlägsnades orgeln oanmält av fadern och Margaretha skickades tillfälligt till mormor i Göteborg. Med beundraren i hemligt släptåg. Margaretha Posse gifte sig två gånger. Första gången 1912 med pastorn och författaren Per Hasselroth från Norra Fågelås. Det blev skilsmässa i juli 1927. Månaden efter gifter hon om sig med författaren Osborne Le Moine, en relativt nybliven änklings efter Per Hasselroths syster. Man anar viss dramatik här också! Margaretha Posse gick bort i Stockholm 1959.

Oscar Dickson erhöll på 1890-talet flera hedersutnämnan-

den på ostutställningar. Wrångebäckskosten registrerades 1889 av Dickson och finns sedan några år tillbaka på marknaden igen, med produktionen lagd på Almnäs, som sig bör. Oscar var en man som var duktig på både politik, rederiaffärer och mer praktiska ting så synpunkter på djurhållning och odling fanns. Jakt och fiske tyckte han mycket om. Jakterna var förstås bra tillfällen att odla sina kontakter på, både med affärsmän och kungligheter. Oscar Dickson dog på Almnäs under sömnen vid ett besök under pingsthelgen 1897. Han låg på lit de parade i huset ett par dagar medan ryktet om hans död spred sig över landet, man kan säga att samtliga dagstidningar noterade hans oväntade död. Under kistransporten till järnvägstationen i Hjo kantades vägarna av orsbor men de båda Marikorna blev sorgtyngda kvar på Almnäs.

Familjevapnen Posse-Dickson vid graven, Norra Fågelås kyrka.

Nuförtiden kantas vägarna till Almnäs fortfarande av befolkningen, åtminstone en gång om året. Den 14 augusti varje år håller man öppet hus på hela bruket. Det är väl värt ett besök då det bjuds på både på historiska visningar och nutida beskrivningar av hur Almnäs bruk drivs. Från mjölkning till ystning till provsmakning!

Anna Jolfors

Brännemotrakten skildrad i bilder

En grupp hembygdsintresserade i Brännemo har i en studiecirkel i Vuxenskolans regi inventerat sin bygd och kommer nu med en bok kring alla gårdarna och människorna som levt där. De presenteras i korta fakta plus rader av gamla och nya bilder. Glädjande nog är dessutom bilderna över lag bra återgivna. Även skolklasser, konfirmandgrupper, föreningar och mycket annat får vi möta på samma sätt i bilder och korta texter.

Det är en bok som säkert blir till mycket stor nytta och glädje för folk i Brännemotrakten som inte bara får se mängder av gårdar i bild utan också sig själva och grannarna. För oss andra skulle det varit bra med någon karta plus en inledning som mer samlat presenterade bygden, som alltså ligger i nordöstra delen av Skövde kommun.

Hans Menzing

Så som vi minns... Bilder av boställen och människor i Brännemotrakten förr och nu. Författare är medlemmarna i en studiecirkel. 160 sidor med ett myller av bilder i svartvitt och färg. Beställes via tfn 0500-462135. Pris 250:- + ev. porto.

Besök årets bokmässan i Göteborg

Bok & Bibliotek

GÖTEBORG BOOK FAIR

Bok och biblioteksmässan hålls på Svenska mässan i Göteborg den 27-30 september. Vår monter är liksom tidigare placerad i antikvariatsdelen av mässan, med monternummer B09:61.

Mässans öppettider för fackbesökare är torsdag 9-18, fredag 9-14. Då är entrépriset 220:- och 75:- för ungdomar (7-19 år). Allmänhetens tider är fredag 14-19, lördag 9-18 samt söndag 9-17. Entrépris 160:-. Ungdomar 7-19 år har entrépriset 50:- Happy hour söndag kl 9-10, 110:- i entrékostnad.

OBS! Våra medlemmar har möjlighet att hos oss förhandsbeställa biljetter som gäller för ALLA DAGAR och tider. Dessa biljetter kostar i år oförändrat 120:-/st och beställs i förväg via email: sven-olof.ask@tele2.se eller tfn 0511 16540 (kvällstid). Beställda biljetter postas till resp. beställare och utnyttjade biljetter betalas i efterskott i vår mässmonter.

Varv i bilder

Redan på omslaget möter en bild på Sveriges kanske vackraste vägvisare, Granne Påle. Inte långt därifrån står monumentet över slaget vid Gestilren och i slänten till Varvsberget på andra sidan Varvs kyrka finns det idylliska Franciscuskapellet.

Varv, eller Hvarf som man stavade det på bokomslaget, ingår numera i Tidaholms kommun och har nu fått sin presentation tack vare byalagets flitiga medlemmar och Studieförbundet Vuxenskolan.

Som det brukas i nya hembygdsböcker beskrivs hembygden här mycket med hjälp av nya och gamla bilder plus oftast rätt korta och lättlästa texter. Historien, kyrkan, gårdarna, torpen, företagen, föreningarna och mycket annat presenteras och boken ger en bra bild av Varv genom tiderna. Vi får rentav ta del av en rad dikter av nykterhetskämpan, kalkarbetaren och poeten Ivar Johansson.

Kalkindustrin var på sin tid stor, alunbruket mindre. Vidare förstås gårdar och torp med backstugusittare och hantverkare. Soldaterna var tydligen också många av torpen att döma.

Vi får rentav veta lite om Äspa-Lars, han vars potatiskällaren blivit dagens Franciscuskapellet, en samlingsplats både för bygdens folk och för turister som vill stressa av lite. Och Franciscus var ju inte minst intresserad av fåglar, så han skulle nog uppskatta att få veta att det häckar pilgrimsfalk på hans berg. Fast Franciscus predikade förstås helst för fredliga småfåglar.

En fin bok som berättar åtskilligt och bygd och folk.

Hans Menzing

Hvarf, vår hembygd. Redaktion: Varvs Byalag. Utgivare: Studieförbundet Vuxenskolan, Tidaholm. Drygt 190 sidor med massor av bilder.

